

LANDBRUG PÅ SMÅØERNE

-NU OG I FREMTIDEN



Juni 2022

Indhold

Forord	3
Indledning	4
Metode	4
Del 1. Landbruget på småøerne anno 2021	5
1.1. Landbrugsbedrifterne	5
1.1.1. Afgrøder	6
1.1.2. Bedriftstype og størrelsesudvikling	7
1.1.3. Fjerneje	9
1.1.4. Dyrehold på øerne	10
1.2. Forskel mellem øerne	11
1.3. Landbruget som fuldtidserhverv	11
1.4. Multifunktionelle landbrug	12
1.5. Økologi	12
1.6. Generationsskifte	15
1.7. Natur og landskab	17
1.7.1. Natura 2000 og andre beskyttede områder	17
1.7.2. Naturdrift på øerne	17
CASE 1: MANDØ LANDBRUG OG NATURFORVALTNING	17
1.8. Boringsnære vandbeskyttelses-områder	21
CASE 2: ENDELAVE GRUNDEVANDSINDSATS	22
1.9. Landbrugets betydning for bosætningen	23
1.10. Landbrugets betydning som kulturbærer	24
1.11. Landbrugets betydning for turismen	27
1.12. Vilkårene for ø-landbrugene	29
1.12.1. Barrierer for ø-landbrug	29
1.12.2. Fordele ved ø-landbrug	32
CASE 3: FUR TRADITIONEL MALKEKVÆGSBEDRIFT	32
1.13. Finansiering	34
1.14. Ny klimadagsorden for landbruget	35
1.15. Sammenfatning, her står vi i dag	36
Del 2. Fremtidens ø-landbrug	38
2.1. Landbrug som erhverv i fremtiden	38
CASE 4: ORØ EN ANDEN MÅDE AT TÆNKE LANDBRUG PÅ	39
2.1.2. Nye iværksættere på øerne	41

2.2.	Deltidslandbrug som bosætningsstrategi	42
2.3.	Højværdiafgrøder og multifunktionelt landbrug.....	43
	CASE 5: EGHOLM EN SLÆGTSGÅRD I KONSTANT UDVIKLING.....	44
	CASE 6: AVERNAKØ ALSIDIG PRODUKTION MED FOKUS PÅ DIREKTE SALG	45
2.4.	Fagligt netværk	47
2.5.	Arealanvendelse som udgangspunkt for udviklingsplan på øen.....	47
	CASE 7: AARØ SAMARBEJDE SOM STRATEGI	48
Del 3:	Konklusion	49
3.1.	Styrker og svagheder, muligheder og udfordringer	49
3.2.	Konklusion.....	50
Del 4:	Anbefalinger	51
	Sammendrag af afsluttende konference	53

Se også rapportens appendix for bl.a. data om øerne.

OM PROJEKTET

Sammenslutningen af Danske Småøer har gennemført projektet **Landbrug på Småøerne- nu og i fremtiden** i perioden januar til juni 2022

Mette Stjernholm Meldgaard og Mathilde Kragh Hare er projektmedarbejdere og forfattere til rapporten

Projektet er støttet af Landdistriktspuljens forsøgsmidler.



Forord

Landbruget i Danmark er under forandring. Tendenserne går mod større bedrifter og færre beskæftigede, og der er gennem de sidste år kommet større fokus på klima og miljø samt landbrugets rolle som natur- og landskabsforvalter.

Disse tendenser slår også igennem på de små øer, og på Sammenslutningen af Danske Småøers generalforsamling i 2019 på Sejerø drøftede man landbrugets rolle og betydning for småøerne. Drøftelserne mandede ud i, at generalforsamlingen besluttede, at der skulle igangsættes en undersøgelse af, hvor landbruget står i dag, og hvor det er på vej hen.

Formålet med projektet *Landbrug på småøerne – nu og i fremtiden* har derfor været at undersøge landbrugets betydning for udviklingen af de 27 små øer, der er medlem af Sammenslutningen af Danske Småøer – herunder landbrugets rolle, udfordringer og fremtidsmuligheder som aktør for en bæredygtig udvikling af småøerne som attraktive helårssamfund.

Mulighederne for at fremtids sikre attraktive helårssamfund på småøerne er afhængig af en fortsat tilstrømning af nye tilflyttere og lokale erhvervs- og jobmuligheder. Med landbrugserhvervet som ejere og forvaltere af størstedelen af småøernes jord og landskab, og en historisk central rolle som kulturbærere på småøerne, vil det så være muligt at bringe jord, landskab og bygninger i spil på nye måder, således at landbruget fortsat kan rumme muligheder for øget jobskabelse og bosætning på småøerne?

De små øer har rigtig meget til fælles, men der er også forskelle, begrundet i bl.a. areal, geografisk udformning, indbyggerantal, sejltid, naturmæssige restriktioner og traditioner. De forskelle er der selvfølgelig også på landbrugsområdet, hvilket nærværende rapport også peger på. Der er øer uden landbrug, øer med meget landbrugsjord, øer der er økologiske, øer med megen frugt- og bærproduktion, øer hvor naturforvaltningsdelen er den primære, øer hvor fjerneje udgør en betydelig del af landbrugsdriften, øer hvor mange bedrifter står over for et snarligt generationsskifte og øer hvor der er lidt af det hele.

Ud over landmandens interesse i jorden og naturen, har også øboere, fritidshusejere og turister en mening om landbruget og dets betydning for

øernes udvikling, natur og miljø. Projektet har derfor omfattet to spørgeskemaundersøgelser – én blandt landmænd og én blandt øboere og fritidshusejere

Det er vores håb, at der med denne rapport bliver sat fokus på de mange muligheder, som landbrugserhvervet på de små øer rummer med dyrkning af afgrøder og som natur- og landskabsforvalter, men derudover også på de muligheder for jobskabelse og ekstra økonomi inden for fx turistbranchen som erhvervet indeholder.

Rapporten rummer desuden en række anbefalinger til det videre arbejde på såvel det politiske som lokale niveau til brug for både Sammenslutningen af Danske Småøer og på øerne.

Her skal lyde en tak til alle, der har deltaget i undersøgelserne. Vi har følt en utrolig imødekomthed fra de mange landmænd, vi har været i kontakt med i forbindelse med undersøgelsen, som har udfyldt spørgeskemaer, ladet sig interviewe og har været villige til at indgå i cases.

Også tak til alle øboere og fritidshusejere, som har givet sig tid til at udfylde vores andet skema om landbruget. Og tak for de mange kommentarer i begge spørgeskemaer. Det har været værdifuldt og er med til at nuancere spørgeskemaerne.

Desuden en særlig tak Mette Stjernholm Meldgaard og Mathilde Kragh Hare, som har udarbejdet denne rapport og til følge- og styregruppen, der har diskuteret og perspektiveret problemstillingerne.

Juni 2022

Bestyrelsen

Sammenslutningen af Danske Småøer

Indledning

Landbrugserhvervet har som ejere og forvaltere af størstedelen af småøernes jord og landskab en afgørende rolle på hovedparten af de danske småøer. Landbruget, som erhverv og kulturbærer har været dominerende på øerne, så vel som i Danmarks øvrige landdistriktsområder. Fra slutningen af tresserne, er der sket en gennemgribende forandring i landbruget over hele landet til langt færre og langt større landbrug.

Denne undersøgelse af landbrugets rolle på de 27 danske småøer, har som mål at afdække landbrugets betydning i dag.

- Landbruget som erhverv og dermed kilde til beskæftigelse og helårsliv på øerne, herunder nye muligheder for erhvervet i sammenhæng med turisme.
- Landbrugets betydning for øernes identitet, kultur og sociale sammenhængskraft, herunder betydningen for bosætning på øerne.
- Landbrugets rolle som arealforvalter, herunder forvaltning af natur og samspil med

Metode

Den viden, undersøgelsen afspejler, er fremkommet på baggrund af en indsamling af data fra offentlige kilder, herunder Landbrugsstyrelsens hektarstøtte-ansøgninger, CVR-registret, Danmarks Statistik og data om natur og fødevareraktiviteter fra hhv. Miljøstyrelsen og Fødevarerstyrelsen.

Derudover er udsendt to spørgeskemaer¹.

- Ét til de landmænd, som kunne identificeres og fremskaffes mail på med udgangspunkt i CVR-registreringer, fremover benævnt landbrugs-spørgeskemaet.
- Ét til alle øboere og fritidshusejere på øerne via et link til spørgeskemaet, der er udsendt via Ø-posten, øernes egne

de mange nye naturbeskyttelsestiltag, der er sat i værk de sidste 20 år.

Det kan være en hypotese, at strukturudviklingen ikke på samme måde har haft mulighed for at slå fuldt ud igennem på de små øer, så de stadig trives som lokalsamfund, hvor landbruget som erhverv og arealforvalter har en afgørende betydning. Det kan også være en bekymring, at landbrugene på de fleste af øerne ikke kan blive store nok til at være økonomisk bæredygtige, således at landbruget som erhverv på øerne reelt er under pres. Endeligt er nye naturbeskyttelsestiltag sat i værk, der lægger restriktioner på landbruget, men også giver mulighed for økonomisk kompensation og på den anden side sikrer naturoplevelser for øboere såvel som for turister.

Hvordan ser virkeligheden så ud på øerne i dag, hvilke fremtidsmuligheder er der for landbruget på sigt og endeligt, hvordan kan landbruget fremover indgå i samspil med udviklingen af øerne som aktive helårssamfund. Det er de spørgsmål denne rapport undersøger.

mailsystemer og via relevante sociale medier fremover benævnt øbo-spørgeskemaet.

Desuden er der søgt supplerende viden i forskningsprojekter og gennemført en række interviews med ø-landmænd og andre interessenter, der er gengivet som cases i rapporten.

En styregruppe med repræsentanter fra Sammenlutningen af Danske Småøer har fulgt arbejdet tæt og endeligt har en følgegruppe af forskere og andre faglige eksperter på området givet input og feedback undervejs.

For at lette læsningen er der i appendiks lavet en oversigtstabel over de vigtigste nøgletal på tværs af øerne, samt detaljerede tal for de enkelte øer med kort, der også viser udbredelsen af forskellige typer naturbeskyttelsestiltag.

¹ Uddybning omkring respondenter og antal svar se bilag V.1

Del 1. Landbruget på småøerne anno 2021

1.1. Landbrugsbedrifterne

Der drives stadig landbrug på hovedparten af de 27 danske småøer, faktisk udgør landbruget 71 % af øernes areal, når undtages Anholt². Meget af landbruget på arealerne er dog underlagt restriktioner til beskyttelse af naturværdier i forskellig grad bl.a. via natura 2000 områderne.

I januar 2022 var der iflg. CVR-registeret 1462 aktive CVR-numre på de 27 danske småøer. Heraf er der ca. 18% virksomheder indenfor landbrug, skovbrug og gartneri, hvilket er 10 procentpoint højere end andelen på landsplan. Se bilagstabel A for oversigt over branchesammensætning på øerne.

Grundlaget for opgørelsen af antallet af landbrug på de enkelte øer i denne undersøgelse er hektarstøtteansøgningerne. Opgørelsen er altså landbrugsbedrifter inklusive forpagtet jord og eksklusive bortforpagtet jord. Det er derfor ikke matrikelstørrelsen på de enkelte landbrug vi ser på,

men den jord, der drives i en sammenhæng som en landbrugsbedrift.

Der er 12.427 hektar agerjord på de 27 danske småøer, heraf er 19% økologisk dyrkede. 20,8% af arealerne på småøerne er drevet af virksomheder med adresse udenfor øen, hvilket her i rapporten refereres til som fjerneje³ se afsnit 1.1.3 om fjerneje og bilagstabel C og D småøernes areal og småøernes bedrifter og ansøgere.

Af tabel 1.1.A nedenfor fremgår det, at der er mange små bedrifter på de danske småøer. 238 af bedrifterne på småøerne er under 50 ha, hvilket svarer til 77,8%. Til sammenligning er der kun 35 bedrifter over 100 ha.

For en oversigt over bedriftsstørrelser på de enkelte øer henvises dels til opgørelserne på de enkelte ø-opslag og dels bilagstabel F.

Tabel.1.1.A: Landbrugenes størrelse

Bedrifternes størrelse 2021 (Antal ansøgere fordelt på bedrifternes størrelse i antal ha)						
	<10ha	10-20ha	20-50ha	50-100ha	>100ha	Ansøgere i alt
Fjerneje via cvr-nummer	17	22	7	3	7	56
"Ø-eje" via cvr-nummer	50	56	32	30	28	196
Ansøgere via cpr-nummer	37	17	0	0	0	54
Antal ansøgere i alt	104	95	39	33	35	306
Heraf økologi	38	22	15	5	5	85
Heraf konventionelle	66	73	24	28	30	221

Kilde: Landbrugsstyrelsen 2021, egne beregninger

² Anholt er udlagt som naturområde og store dele af øen er fredet, derfor er traditionelt landbrug ikke er muligt her

³ Det bemærkes at andelen af fjernejede hektar reelt kan være større, idet det ikke har været muligt at identificere de fjernejede hektar, som har søgt grundbetaling i CPR-nr. Der-til kommer fjernejede virksomheder, som har et p-nummer på øen, da de grundet metoden medregnes som ø-eje.

1.1.1. Afgrøder

Her anvendes afgrødekoderne for hektarstøtteansøgninger 2021 til at belyse anvendelsen af markarealerne på de 27 småøer. Overordnet er det interessant at belyse afgrøde- og dyrknings-sammensætningen for at se om der er en forskel på hvad der dyrkes på småøerne og hvad der generelt dyrkes i det danske landbrug. Sammenligningen er dog vanskelig, fordi arealerne på småøerne er så små.

Afgrødesammensætningen på øerne adskiller sig fra landsplan, hvilket kan hænge sammen med bedrifternes størrelse. På landsplan er 52% af landbrugshektarerne dyrkning af korn til modenhed. Det tilsvarende tal for småøerne er 43%. Der er relativt mere permanent græs på småøerne 10,2% mod 8,9% på landsplan, og der er mere

frugt og bær 1,8% på småøerne⁴ mod 0,2% på landsplan, hvilket hænger sammen med gode klimatiske forhold og tradition for frugtdyrkning på bl.a. sydhavsøerne.

Der er 19,2% braklægning⁵ på småøerne, hvilket primært dækker over arealer med tilsagn under miljøordninger ('miljøgræs'), hvilket er væsentligt mere end på landsplan, som igen hænger sammen med de store "naturarealer" på småøerne.

De væsentligste forklaringsfaktorer på forskellene er formentlig den geografiske begrænsning for stordriftsfordele, hvilket øger incitament til højværdiafgrøder, øgede transportomkostninger, store arealer med mulighed for støtte ifm. naturordninger, samt udpegede naturområder som er underlagt begrænsninger.

Tabel 1.1.1A

Afgødesammensætning	Hele landet		Småøerne	
	Antal 1000 ha	Andel	Antal ha	Andel
<i>Landbrug og gartneri i alt</i>	2.633.436	100%	12.427,3	100%
1. Korn til modenhed	1.360.226	51,7%	5.329,23	42,9%
2. Bælgsæd til modenhed	35.108	1,3%	2,47	0,0%
3. Rodfrugter	93.081	3,5%	110,37	0,9%
4. Industriafrøder	163.721	6,2%	1.117,59	9,0%
5. Frø til udsæd	111.736	4,2%	567,96	4,6%
6. Græs og helsæd i omdrift	499.766	19,0%	1.232,14	9,9%
7. Gartneriafrøder	20.064	0,8%	285,38	2,3%
8. Græs uden for omdrift	234.436	8,9%	1.244,99	10,0%
9. Juletræer og pyntegrønt	22.276	0,8%	143,58	1,2%
10. Braklægning	84.791	3,2%	2.381,32	19,2%
11. Øvrige afgrøder	8.232	0,3%	12,30	0,1%

*Bemærkning: Tilnærmelsesvis sammenligning af afgrøder grupper på småøerne og hele landet
Kilde: Danmarks Statistik AFG05, 2021, Landbrugsstyrelsen 2021, egne beregninger*

⁴ Af tabel III.E i bilag er afgrøderne på småøerne specificeret i undergrupper.

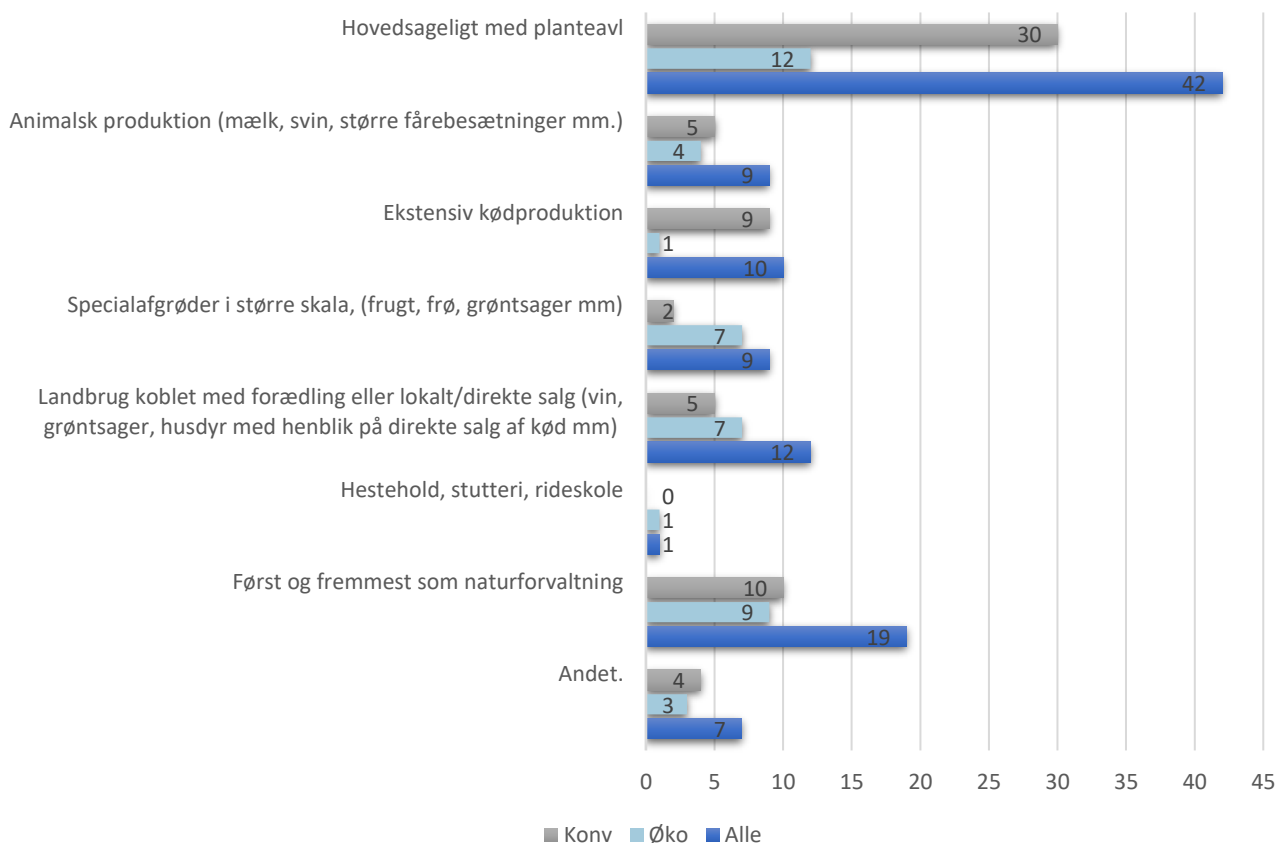
⁵ Braklægning dækker primært over arealer med tilsagn under miljøordninger ('miljøgræs'), hvilket er væsentligt mere end på landsplan, som igen hænger sammen med de store "naturarealer" på småøerne.

1.1.2. Bedriftstype og størrelsesudvikling

Nedenfor i figur 1.1.2.A kan ses hvad landmændene svarede var deres primære driftstype i

landbrugs-spørgeskemaet. Af svarene kan vi se, at der er stor variation i bedriftstyperne.

Figur 1.1.2.A Primære driftstyper



Som det ses i tabel 1.1.2.A nedenfor er antallet af bedrifter og størrelsen af disse gået tilbage i perioden 2016-2020. Faldet i antallet af bedrifter følger nogenlunde landsudviklingen, men den gennemsnitlige *bedriftsstørrelse på landbrug ejet af*

landmænd bosiddende på øen (ø-eje) er faldet relativt markant, hvor størrelsen vokser i hele landet. Dette hænger blandt andet sammen med de forskellige typer af fjerneje er øget.

Tabel 1.1.2.A: Udvikling i antal bedrifter og bedriftsstørrelse

Udvikling i antal bedrifter og bedriftsstørrelse sammenligning med hele landet 2016-2020	Småøerne	Hele landet
Antal bedrifter	-7,8%	-7,1%
Gns. bedriftsstørrelse	-11,5%	6,8%

Kilde: Fakta om fødevarerklngen 2021 (L&F), Landbrugsstyrelsen 2021 bedrifter, egne beregninger

Note: Indeholder de øer som er selvstændige sogne jf. listen i tabel 1.1.2.B; dog er Anholt og Mandø ikke medtaget da de er særlige på naturområdet. Ligesom tallene for småøerne kun inkluderer bedrifter drevet virksomheder med primæradresse på øen.

Udviklingen er forskellig på øerne, der er øer, hvor der kommer flere, men mindre bedrifter. Dertil kommer øer, hvor der er færre, og mindre bedrifter. Disse øer kan være kendetegnet ved øget fjerneje, og en tendens hvor bedrifter, med jordbruget bosiddende på øen bliver mindre. Enkelte

øer oplever samme tendens som på landsplan med færre, men større bedrifter.

Tabel 1.1.2.B viser udviklingen i antallet af bedrifter og den gennemsnitlige bedriftsstørrelse fordelt på de enkelte øer.

Tabel 1.1.2.B: Udviklingen i bedrifter på småøer 2010-2021 (de 18 selvstændige sogne, 21 øer)

Ø	Udvikling i antal ansøgere	Udvikling i gnsntl. bedriftsstørrelse ha	Forklaring
Agersø	27,3%	-10%	Flere mindre jordbrug
Anholt	0,0%	22%	<i>Landbrugsarealet for lille til konklusion – øen har hovedsagligt natur.</i>
Askø	0,0%	-15%	Marginal tvetydig ændring
Avernakø	-36,4%	33%	Færre men større jordbrug på øen
Baagø	-42,9%	48%	Færre men større jordbrug på øen
Drejø, Skarø og Hjortø	0,0%	9%	Marginal ændring.
Endelave	-5,6%	-2%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje (marginalt)
Fejø	-22,2%	-37%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje
Femø	-14,3%	-43%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje
Fur	-44,4%	47%	Færre men større jordbrug på øen
Hjarnø	133,3%	-23%	Flere mindre jordbrug
Lyø	-25,0%	6%	Færre men større jordbrug på øen (marginalt)
Mandø	-62,5%	97%	Udviklingen kan forklares med naturordning.
Omø	0,0%	-26%	Uændret antal ansøgere, men fald i den gennemsnitlige størrelse, hvilket formentlig skyldes mere fjerneje.
Orø	-25,0%	-36%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje
Sejerø	-11,1%	26%	Færre men større jordbrug på øen
Strynø	-39,1%	-27%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje
Tunø	-18,2%	12%	Færre men større jordbrug på øen
Venø	-20,0%	-16%	Færre ansøgere og mindre bedrifter, formentlig mere fjerneje
Udvikling alle 21 øer (18 sogne)	-20,6%		

Kilde: Landbrugsstyrelsen 2021, egne beregninger

Bemærk disse data er opgjort på sogneniveau⁶ og derfor er de seks øer, der ikke er selvstændige sogne (de mindste af de 27 småøer) ikke med.

På nogle øer er der de sidste elleve år sket et skifte mod flere, mindre bedrifter (Agersø, Drejø og

Hjarnø). På nogle øer ser vi stigende fjerneje (Endelave, Fejø, Femø, Omø, Orø, Strynø) hvor fjerneje-gårdene driver større arealer på øen. På nogle øer bliver landbrugene større (Avernakø, Fur, Sejerø og Tunø).

1.1.3. Fjerneje

I 2021 søgte 306 bedrifter på småøerne grundbetaling. Heraf var 56 fjerneje (med CVR-nr.)⁷, svarende til 18,3%. Af de 306 ansøgere søgte 54 desuden via deres CPR-nr., hvilket svarer til 17,6%. Endvidere kan vi se, at omtrent 36% af dem, der søgte ø-støtte via CPR-nr. i 2021, ikke har adresse på en af de 27 småøer⁸

Vi har kunnet identificere følgende typer af fjerneje:

- a) Større landbrug på det nærliggende fastland, der driver jord på en af de danske småøer
- b) Større landbrug på fastlandet (men ikke nødvendigvis det nærliggende fastland), der søger ha-støtte på agerjord på småøerne eks. som fjernbrak eller permanent græs
- c) Ejendomme i familiens eje, der nu fungerer som fritidshuse, og hvor der ikke er bopælspligt i landbrugslovens forstand
- d) Ejendomme, der de facto bruges som fritidshuse (fx ophører bopælspligten på landbrugsejendomme efter 10 års ejerskab)

I landbrugs-spørgeskemaet har 83% af landmændene svaret, at de bor på øen til dagligt og 12%, at de ikke gør. Ud af de 12 %, der ikke bor på øen, driver 25% ejendommen sammen med et landbrug på fastlandet, 10% bruger muligheden for fjernbrak, der er 15% der har en ejendom, der har tilhørt familien og nu er fritidshus, og endeligt er der 10%, hvor ejendommen fungerer som et fritidshus. 40% har svaret andet til spørgsmålet og via kommentarerne ses det, at der selvfølgelig er andre grunde, nogle er fx på vej til at flytte til øen.

Det nævnes også specifikt i kommentarerne, at man bor både på øen og andet steds, at man selv

driver jorden, at man er på øen 75% af tiden, hvilket afspejler den nye tendens i landdistrikterne, hvor man får nye beboere, der føler de har rod flere steder. Hvilket åbenbart også gælder på øerne i forhold til landbrugsejendommene.

LANDBRUGSLOVEN:

Landbrugsloven blev liberaliseret i 2010 og 2014. Hvor landbrugsloven tidligere havde som klart mål at understøtte det familieejede og -drevne landbrug er krav til uddannelse, loft over antal ejendomme eller antal ha, der ejes eller samdrives nu fjernet. Der er heller ikke mere fortrinsret til køb af nabojord. Bopælspligten er ændret fra et krav om at den, der driver ejendommen skal bebo den, til at ejendommen skal være beboet og kun i en begrænset årække. Dog er kravet til at bebo, at man reelt bor på ejendommen 250 dage om året, har sit indbo der og til dagligt overnatter i boligen.

For ejendomme, der har været i familiens eje i 3 generationer eller mindst 75 år gælder bopælspligten ikke, hvilket giver mulighed for at beholde den fædrene gård som fritidshus for familien.

Kilde: Vejledning til lov om landbrugsejendomme Landbrugsstyrelsen 2019. Broegaard et al (2021).

småøer, men hvor virksomhedens adresse ikke er på øen. Naturområder ejet af fx Naturstyrelsen vil ikke fremgå som fjerneje, hvis de er forpagtet til lokale landmænd, der selv søger ha-støtte.

⁸ Kilde: Landbrugsstøtte & Geodata i Landbrugsstyrelsen; aktindsigt i ansøgere på ø-støtteordningen 2021, for de 27 danske småøer, af 28.01.2022.

⁶ Der er 21 øer, som er selvstændige sogne, dog udgør Drejø, Hjortø og Skarø ét sogn tilsammen, hvorfor der er tale om 18 sogne. Barsø, Birkholm, Bjørnø, Egholm, Nekselø og Aarø er ikke selvstændige sogne.

⁷ Fjerneje er her defineret som virksomheder, der søger hektarstøtte (grundbetaling) på et landbrugsareal på en af de 27

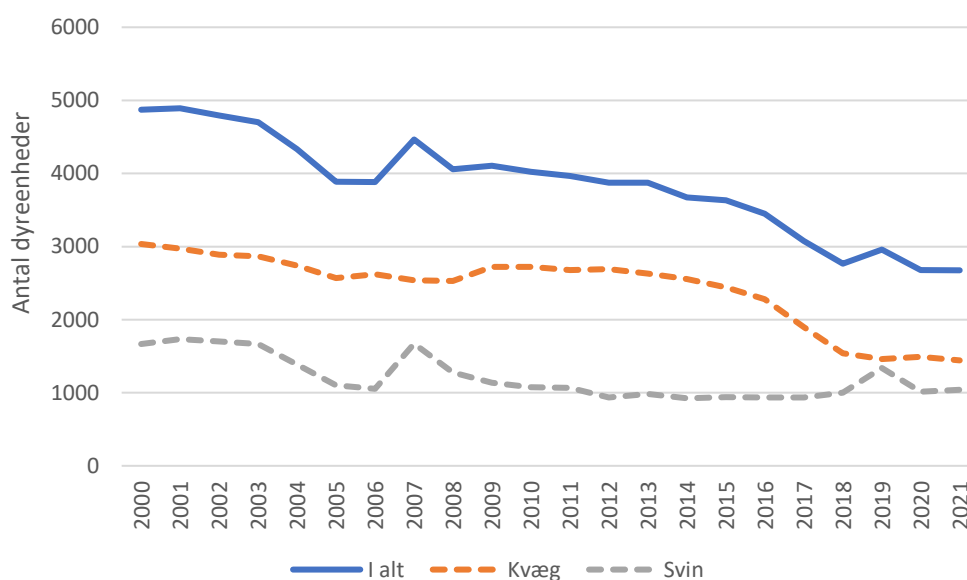
1.1.4. Dyrehold på øerne

I 2021 var der på småøerne 10 større besætninger på 100 DE⁹ eller derover: 5 svinebesætninger samt 5 malkekvægsbesætninger hvoraf 1 er økologisk.

Der er 137 bedrifter på småøerne som har dyrehold. Bedrifterne dækker både over virksomheder og jordbrugere som har besætninger, men også over privatpersoner, eller virksomheder uden jord, som har større eller mindre dyrehold, der er registreret i CHR (Det Centrale Husdyrregister). Af bilagstabel G fremgår det hvorledes antallet af besætninger fordeler sig på de enkelte øer, fordelt på besætningernes størrelse i antal dyreenheder.

Det er muligt at følge udviklingen i dyreenheder på sogneniveau, og vi kan derfor lave en opgørelse over udviklingen i antal dyreenheder på de 21 øer, som er 18 selvstændige sogne. I 2021 var der 2.675 dyreenheder i alt på de 21 øer. Heraf er 53,9% kvæg, 38,9% svin, 0,3% fjerkræ og 6,8% andet. Der er sket næsten en halvering i antallet af dyreenheder på de småøer i perioden 2000-2021, hvor der har været et fald på 45,1%. Det største fald er sket i antal kvæg, som er faldet med 52,5%, mens antallet af svin er faldet med 37,6% siden år 2000, men har dog været stabilt de sidste 10 år. Se figur 1.1.4.A nedenfor.

Figur 1.1.4.A: Udviklingen i dyreenheder på 21 danske småøer



Kilde: CHR, Landbrugsstyrelsen, egne beregninger

På landsplan ses i samme periode en stigning i antallet af svin, og et markant mindre fald i antallet af kvæg. På samme tid, ses et fald i både antallet af bedrifter med svin og bedrifter med kvæg¹⁰.

Det bemærkes, at landbrugsudviklingen på landsplan går mod mere specialisering og der i 2019 kun var to procent af bedrifterne der havde både

kvæg og svin. Antallet af bedrifter med forskellige dyrehold er altså markant faldende i landbruget generelt, grundet den specialiserende strukturudvikling. Der ses også en specialiseringstendens på øerne, men på øerne har 22% af bedrifterne mere end én slags dyr. Det skal ses i sammenhæng med udviklingen af flere mindre bedrifter, da det af CHR-registret fremgår, at hovedparten af disse

⁹ Dyreenhed DE, anvendes ved opgørelsen af en husdyrbestands størrelse ud fra dyrenes produktion af kvælstof i afføring og urin, idet 1 DE svarer til 100 kg kvælstof.

Dermed kan man sammenligne hvor meget forskellige dyr "fylder" på en ejendom.

Dyreenheder anvendes bl.a. ved vejledning mht.

udbringning af husdyrgødning på marker. En jersey-malkeko svarer pr. år til 1 DE, og tungere racer til 1,18 DE, søer med grise svarer til 0,24 DE

¹⁰ Kilde: Fakta om fødevareklynge (tal fra 2016-2020), statistikbanken.dk, tabel: SVIN, KVAEG5

bedrifter med flere dyr er kombinationer af hobbyfårehold, hobbysvin eller mindre hønehold. Der er desuden et par øer med fasanopdræt, fasanopdræt kombineres ofte med udlejning af jagt som bi-indtægt.

1.2. Forskel mellem øerne

Der ses flere forskellige tendenser på øerne, nogen steder blandes de, men grundlæggende ser man:

Øer, hvor landbrugsbedrifterne har haft mulighed for at vokse og der er heltidsbrug, nogle med flere ansatte, selvom de (fleste) stadig er små sammenlignet med samme type bedrifter i landet som helhed. De fleste af dem ligger på de større øer, men der er også mindre øer med én eller få heltidsbedrifter. På de øer er der efterspørgsel efter suppleringsjord, og det kan være svært at finde en ejendom, hvis man vil igangsætte et mindre fødevarerprojekt.

Øer (især mindre), hvor landbruget også som erhverv har fyldt meget, men hvor det ikke længere kan give en heltidsindtægt. Her banker et

1.3. Landbruget som fuld-tidserhverv

Man kan ikke ud fra størrelsen på landbruget umiddelbart sige noget om, i hvor høj grad man kan leve af sit landbrug. Her spiller mange faktorer ind, prisen på jorden da det blev købt, gældsprocenten og om man kobler landbruget enten med en videreforarbejdning af sine produkter, højværdiafgrøder, dyrehold eller om man har supplerende indkomst fra andet arbejde. På øerne er der tradition for at stykke sin indkomst sammen gennem flere typer indtægt, dette gør sig også gældende indenfor landbrugsområdet, hvilket kan ses gennem svarene fra spørgeskemaet til landmændene.

Der er stadig er en del traditionelle¹¹ landbrug på øerne, nogle med større dyrehold, nogle med en specialproduktion som frugt. I landbrugs-spørgeskemaet svarer 19% af de adspurgte landmænd,

¹¹ Her i rapporten bruges termen traditionel om landbrug, hvor indkomsten stammer fra planteavl med ordinære landbrugsafgrøder ofte kombineret med dyrehold af kvæg, svin

Der er også en produktion af gæs med eget slagteri på Sejerø.

I landbrugs-spørgeskemaet svarer halvdelen af respondenterne, at de har husdyr se fordelingen i tabel V.2.A i bilaget.

generationsskifte på og selvom der er potentiale for at kombinere fødevarerproduktion og turisme, som på Årø og Tunø med mange turister, er det svært at finde ny aktive landmænd, der vil engagere sig og udvikle ny typer af bedrifter.

Øer, hvor det er lykkedes at få en ny generation på banen, og hvor man ser flere bedrifter og flere ny fødevarerprojekter både rettet mod turisme og salg på fastlandet, et godt eksempel her er Hjarnø, hvor mange nye endda er børnefamilier.

Øer, hvor fødevarerproduktionen er med til at profilere øen på baggrund af specialprodukter og eller landbrugs- og fødevarerproduktion knyttet tæt til turismen. Det er Fejø og nu æbleøerne (se afsnit 1.10) et godt eksempel på

at hovedparten af deres indtægt kommer fra fødevarerproduktionen, 6% at de har mellem 75% og 50% af deres indtægt herfra, 20% at det er under 50% af indtægten og endeligt svarer 39% at de får mindre end 25% af deres indtægt fra fødevarerproduktionen. 15% har ikke ønsket at svare. Figur V.2.E i bilag

I landbrugs-spørgeskemaet svarer 70% af landbrugene, at de ikke har ansatte, 14% har sæsonarbejdere eller fast medhjælp, de øvrige har "lidt ekstra medhjælp nu og da" eller får hjælp på andre måder fra skolebørn eller andre selvstændige øboere som arbejder på regning. Figur V.2.D i bilag.

eller andet væsentligt dyrehold. Men uden nogen videreforarbejdning af produkter på gården. Et traditionelt landbrug i denne forståelse kan være både konventionelt eller økologisk.

1.4. Multifunktionelle landbrug

I EU har man de sidste mange år brugt begrebet det multifunktionelle landbrug. Det multifunktionelle landbrug handler ikke kun om produktion af traditionelle landbrugsprodukter, det handler også om introduktion af nye afgrøder, produkter eller afsætningskanaler, samarbejder i lokalområdet og landdistriktsudvikling, miljø- og naturforbedringer, jobskabelse – også job pr ha og nye typer jobs herunder hensyntagende arbejdspladser (socioøkonomiske). Når mulighederne for at udvide antallet af hektar eller antallet af dyr begrænses, og strukturudviklingen samtidigt kræver, at det traditionelle landbrug bliver større og mere specialiseret for at være økonomisk rentabelt, er det nødvendigt at kigge andre steder hen¹².

Det er derfor oplagt på øerne at undersøge de muligheder multifunktionalitet giver. Her i landbrugsundersøgelsen har vi interesseret os for fødevarerproduktion bredt, ligesom der er spurgt ind til andre aktiviteter på landbruget og til andre relationer som landbruget indgår i fx turisme, natur og landskab samt bosætning.

Generelt viser spørgeskemaet, at landbrugsbedrifterne har mange øvrige aktiviteter; 12 % har gårdbutik, 22 % har vejsalg, 12 % videreforarbejder deres råvarer, 12 % har kulinarisk turisme med rundvisninger eller andre betalte aktiviteter i forbindelse med produktionen, 8% har café eller

1.5. Økologi

En måde, at få merværdi i sine landbrugsprodukter er at omlægge til økologi. I forhold til mange specialprodukter og de markeder, hvor de skal sælges, er der også ofte en forventning/krav om økologi som udgangspunkt, ligesom der de senere år har været mange politiske indsatser for at

restaurant, 10% har camping eller bed & breakfast¹³. Figur V.2.F i bilag.

Når svarene deles op i dem, der har under halvdelen af deres indkomst fra fødevarerproduktionen (deltidsbrug), og de der har over (heltidsbrug), er der et overtal af deltidsbrugene, som har gårdbutik eller vejsalg, mens de øvrige aktiviteter er mere ligeligt fordelt. Figur V.2.F i bilag

Der er mulighed for at få støtte til fødevarer- og turisme projekter via småøernes LAG-midler og Landdistriktpuljens Ø-støttemidler, men ikke til landbrugsprojekter i det primære erhverv i disse ø-relaterede støtteordninger.

I 00'erne opstod der på øerne en række små fødevarerproducenter¹⁴, som producerer kvalitetsprodukter, som sælges ud af øen. Flere af disse producenter har desuden koblet et lokalt turismeorienteret salg på. At flere af disse virksomheder stadig består, viser at det er muligt at skabe nye virksomheder på øerne baseret (i større eller mindre grad) på lokale råvarer og en fortælling om innovation knyttet til øerne. De sidste fem år har aktiviteten i forhold til nye fødevarer projekter dog været mindre. Det er således især nye bryghuse, der har søgt støtte fra LAG og ø-støttemidlerne, og her er kun ét bryghus koblet direkte med egne råvarer fra øen. Der er dog også givet støtte til udvidelse hos en del af de virksomheder, der startede i 00'erne.

understøtte omlægning til økologi. At der er mange små økologiske bedrifter, indikerer også, at mange fritidsbrug er økologiske.

85 af de 306 bedrifter på småøerne er økologiske, hvilket svarer til 27,8% af bedrifterne. Andelen af økologiske bedrifter er altså større end andelen af

¹² (Noe 2002), Center for Regional- og Turismedforskning, Landdistriktpuljen og Rikke Brandt Broegaard, Anders Hedetoft og Rasmus Blædel Larsen (2021). Stedseffekter af nye ejerformer i landbruget. Landbrugets rolle i den lokale udvikling.

¹³ Det har været muligt at sætte kryds ved flere aktiviteter, så nogle har fx både cafe og kulinarisk turisme.

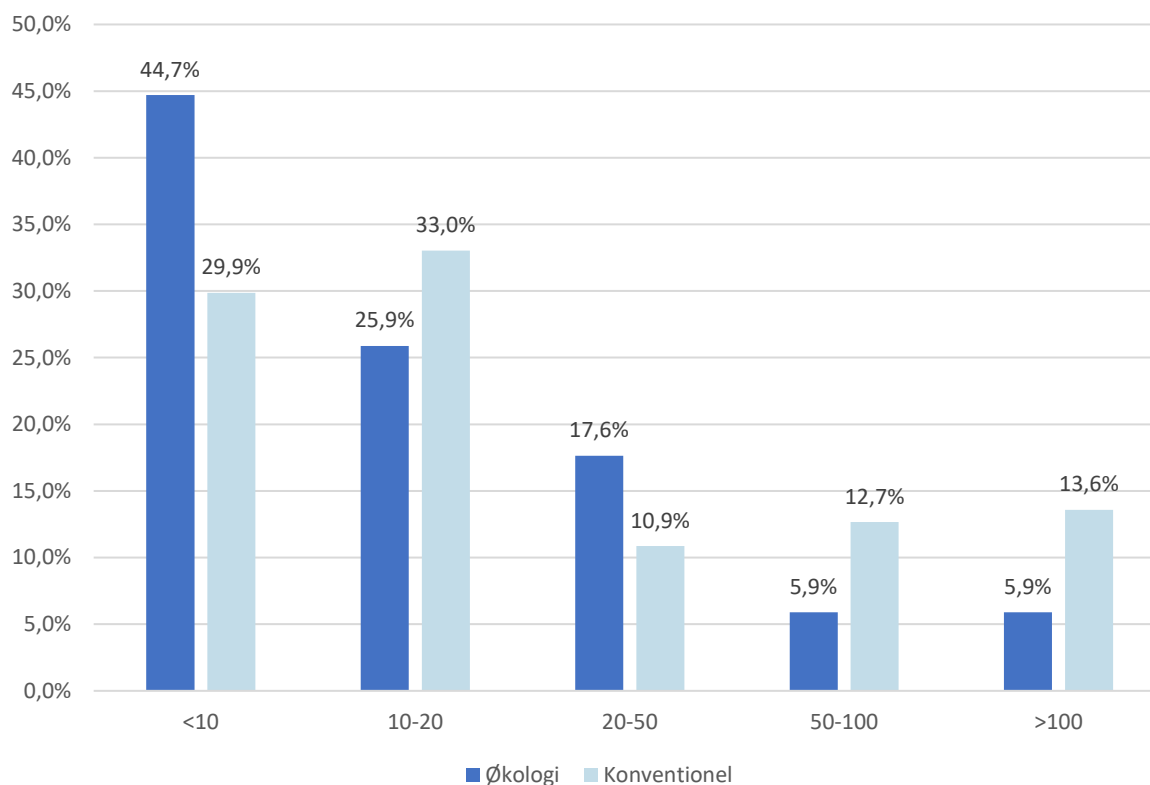
¹⁴ Jf. LAG-strategien 2014-2020:

Det seneste tiår har der været en opblomstring af små fødevarerproducenter, der producerer kvalitetsprodukter som æblemost, cider, kød, vin, is og syltetøj. Mange af produkterne er økologiske. Nogle afsætter direkte til restaurationsbranchen, andre til detailhandlen. Ofte kombineres fødevarerproduktionen med turismevirksomhed. Flere af disse fødevarerproducenter er organiseret i Småøernes Fødevarenetværk. (LAG-strategien for 2014-2020, udarbejdet i 2014).

økologisk dyrkede hektar, hvilket betyder de økologiske bedrifter i gennemsnit er mindre, målt på antal hektar, end de konventionelle, hvilket også fremgår af figur 1.5.A og tabel III.C i bilaget. 19%

af arealet på øerne er økologisk dyrket, så der er mere økologi end i Danmark som helhed, hvor 11,4% af alle bedrifter er økologiske og 11,8 % af dyrkningsarealet er økologisk¹⁵.

Figur 1.5.A: Fordelingen af landbrugenes størrelse afhængig af dyrkningsform



Kilde: landbrugsstyrelsen, CVR, egne beregninger

Note: Opgjort på samtlige arealer dvs. alle 306 bedrifter på småøerne.

I landbrugs-spørgeskemaet udtrykker 4% af de adspurgte endvidere, at de er under omlægning til økologi og 5%, at de overvejer at omlægge indenfor de næste 5 år. Fig V.2.G i bilaget.

Igen er der store forskelle fra næsten rent økologiske øer (Barsø, som også har sin egen ost lavet på mælkeproduktionen på øen¹⁶, Egholm) til øer helt uden økologi (Birkholm, Bågå, Hjortø, Mandø Tunø).

I det hele taget er rigtigt mange af specialprodukterne og de forarbejdede produkter fra øerne økologiske (se boks V.3.1 i bilaget).

Større konventionelle fødevarerproducenter tager også de første skridt med økologi. Hos Fejðfrugt startede man med at crowdfunde nyplantning af 8,5 hektar økologisk frugt og fik de 1,4 millioner kroner, der skulle bruges finansieret gennem COOP crowlending på 6 timer, 128 personer

¹⁵ Statistik over økologiske jordbrugsbedrifter 2021 udarbejdet af Landbrugsstyrelsen 2022.

¹⁶ www.naturmælk.dk/helle-og-soeren

investerede mod lovning på 3,25% i rente¹⁷.

På Lyø er det et ønske i forhold til et generationsskifte, der ligger bagved processen om at lægge om til økologisk mælkeproduktion¹⁸. Her har de for øvrigt også brugt crowdfunding, men gennem Ingreen¹⁹. De fik finansieret 1 million kroner til en ny løsdriftstald på 33 dage af 30 långivere til en rente på 5,5%²⁰.

I 2019 havde interesserede landmænd på småøerne mulighed for at få gratis besøg af en konsulent fra Økologisk Landsforening til et økologiomlægningstjek. Der blev besøgt omkring 20 landbrug.

Konsulenten Jens Per Hermansen siger: at barrieren for omlægning til økologi på småøerne er ofte, at det er problematisk at sikre næringsstofforsyningen. Denne skal sikres enten ved arealer

med bælgeplanter, som oftest kløvergræs eller ved import af husdyrgødning udefra. Hvis ikke kløvergræsset kan bruges fx til afgræsning er det svært at få økonomi i det samlede landbrug, og hvis man beslutter at starte en husdyrproduktion er det så et spørgsmål om at sikre en afsætning, der er fornuftig i sammenhængen. For malkekvægsbedrifter handler det om man kan finde balance mellem dyrehold og arealer samt arronderingen, hvor der skal sikres adgang til græsningsarealer i passende afstand fra stalden. Desuden skal der laves en aftale med mejeriet om, at de rent faktisk vil aftage økologisk mælk og findes en mulighed for afhentning²¹. På positivsiden er der på småøerne mulighed for nicheproduktioner, der kan udnytte de naturgivne forhold (som klima) og/eller kan kobles sammen med turisme.



¹⁷ www.tv2east.dk/lolland/okologisk-frugtplantage-indsamlende-14-millioner-kroner-pa-seks-timer

¹⁸ [issuu.com/sammenslutningenafdanskesmaoer/docs/ - post_182_skaerm](http://issuu.com/sammenslutningenafdanskesmaoer/docs/-post_182_skaerm)

¹⁹ www.ingreen.dk/projects

²⁰ landbrugsavisen.dk/%C3%B8-landbrug-h%C3%A5ber-finansiere-ny-l%C3%B8sdriftstald-til-m%C3%A6lkeproduktionen-gennem-crowdfunding

²¹ På grund af sin monopollignende størrelse er Arla forpligtiget til at hente mælk fra alle.

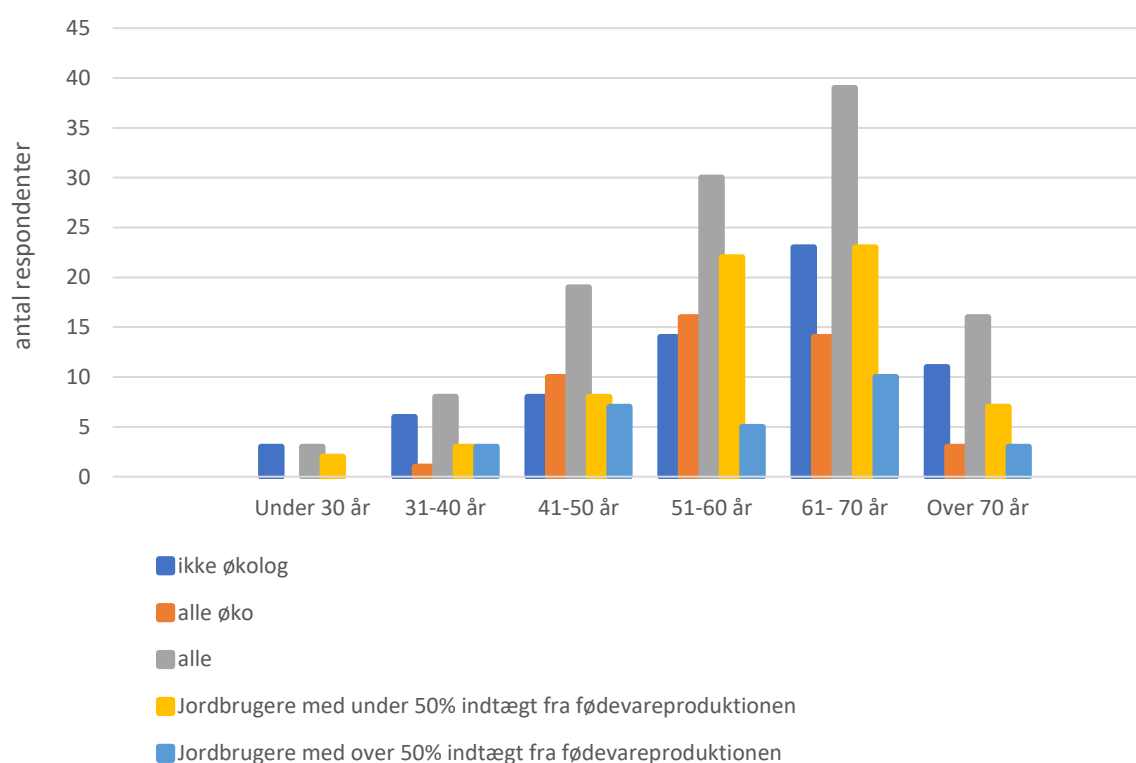
Denne forpligtigelse rækker dog ikke til at aftage mælken som økologisk.

1.6. Generationsskifte

I landbrugs-spørgeskemaet er gennemsnitsalderen 52 år og ser vi på den del af landmændene, der har mere end 50% af deres indkomst fra landbruget er gennemsnitsalderen 56 år²². Til sammenligning har det kun været muligt at finde tal fra 2018, her var gennemsnitsalderen på bedrifter med under 2 mio. i omsætning 61,7 år og over 2

mio. 53,3 år²³, så man kan ikke umiddelbart sige at landmændene på øerne er ældre end i landet som helhed. Alligevel er der jo en del bedrifter, hvor generationsskifte er, eller bliver en realitet indenfor de næste 5-10 år. Aldersfordelingen kan ses i Figur 1.6.A.

Figur 1.6.A: Landmændenes aldersfordeling på øerne



Kilde: Egne data fra landbrugs-spørgeskemaet.

I landbrugs-spørgeskemaet er der spurgt, om man ønsker at udvide eller afvikle.

I figur 1.6.B nedenfor kan man se, at især fuldtidslandmændene (her defineret som de, der i landmandsspørgeskemaet har svaret, at de har mindst 50% af indtægten fra fødevarerproduktionen)

overvejer eller er i gang med et generationsskifte nemlig 25% af respondenterne i den gruppe. 40% af de samme landmænd ønsker at købe/forpagte mere jord (man har kunnet krydse flere ting af her, så ønsket om køb af mere jord kan også være forberedelse til generationsskifte).

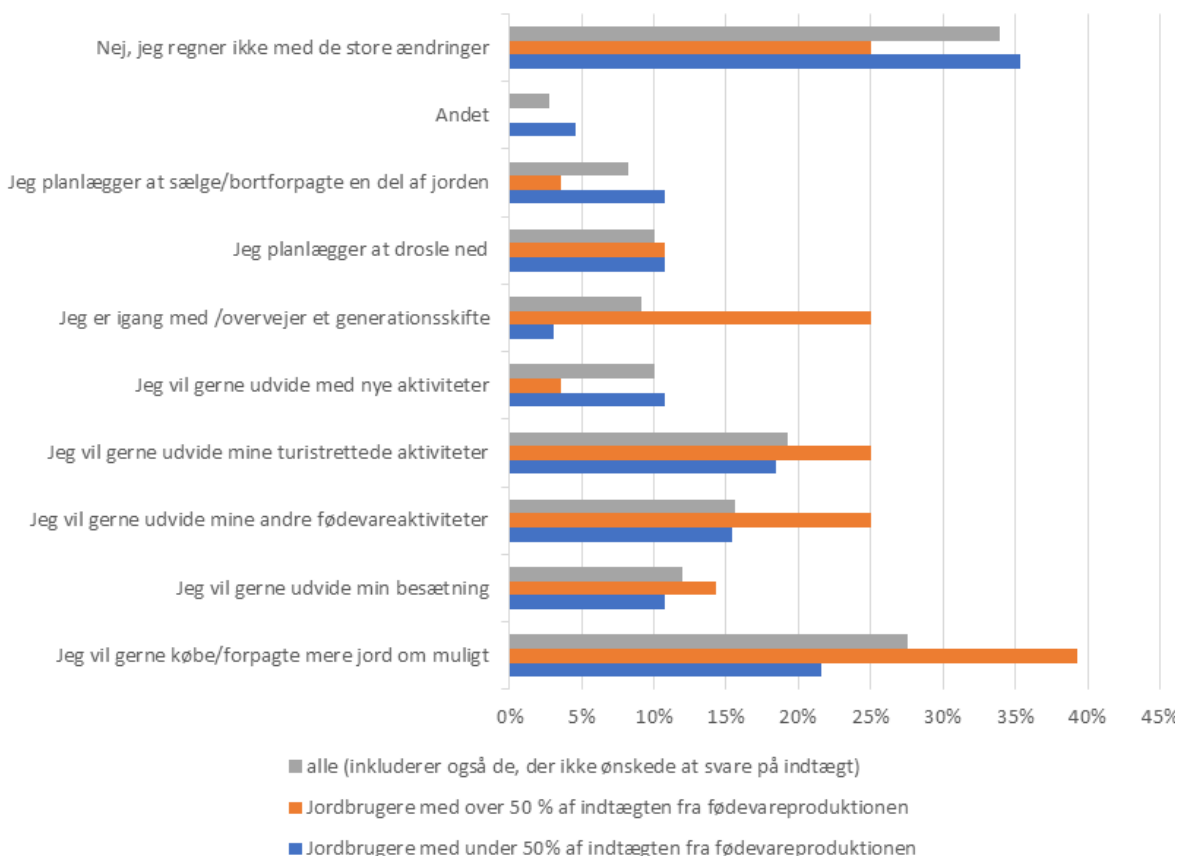
²² Det er vores vurdering at mange mindre ejendomme med ældre ejere ikke har svaret på det digitale spørgeskema, så den reelle gennemsnitsalder er nok noget højere

²³ Ejerskifteanalyse (2019) Landbrug & Fødevarer, SEGES.

Vi ser, at en stor del af jorden på de ejendomme, der har svaret på landbrugs-spørgeskemaet, er forpagtet, så strukturudviklingen på øerne sker i

høj grad via forpagtning, som jo også er en mulighed for udvidelse uden kapitalkrav²⁴.

Figur 1.6.B Har du planer om at udvide eller afvikle dine aktiviteter de næste 5 år?



Kilde: Egne data fra landbrugs-spørgeskemaet.

For den ældre landmand uden et større produktionsapparat, er det en måde at trappe ned på, at bortforpagte jorden. Så kan man stadig bo i vante omgivelser og opleve at jorden bliver dyrket på ens marker. Alternativt kan jorden lægges brak og der kan stadig modtages hektarstøtte. Spørgsmålet er, hvad der sker, når ejeren er nødt til at flytte til en anden bolig, eller dør. Bliver gården så opslugt af forpagterens bedrift og stuehuset måske solgt fra, eller bliver den sat samlet til salg fordi, den bedst sælges som en samlet enhed, hvis der er efterspørgsel efter små ejendomme eller måske bliver den en familieejet fritidsbolig. Det kan være en udfordring for den anden landmand, der

har brug for jorden for at kunne drive en fuldtids-bedrift og mister sin forpagtning, eller det kan være en mulighed for ny typer drift af mindre enheder.

Som vi så i tabel 1.1.2.B er der øer, hvor der kommer flere, men mindre bedrifter, hvilket står i kontrast til den generelle tendens i landbruget. På Hjørnø, Drejø og Agersø fx ser vi faktisk at der bliver flere ansøgere af hektarstøtte, hvilket indikerer at der bliver flere, mindre enkeltbedrifter. Dette kan hænge sammen med et generationsskifte, hvor ejendomme, der tidligere blev drevet sammen, nu igen bliver selvstændige ejendomme.

²⁴ Center for Regional- og Turismeforskning, Landdistriktpuljen og Rikke Brandt Broegaard,

Anders Hedetoft og Rasmus Blædel Larsen (2021). Stedeffekter af nye ejerformer i landbruget, side 41.

1.7. Natur og landskab

1.7.1. Natura 2000 og andre beskyttede områder

Der er 22 af de 27 øer, som enten helt eller delvist er omfattet af mindst en af tre typer Natura 2000-områder. De fem øer der *ikke* er omfattet, er Barsø, Bjørnø, Lyø, Orø og Tunø. På øerne findes desuden §3 områder, der er beskyttede naturtyper, specielle habitatområder og

fuglebeskyttelsesområder. Her lægges restriktioner på landbrugets drift i større eller mindre grad, samtidigt med at der gives støtte i forhold til restriktionerne. Se afsnit IV.1 i appendiks for en uddybning af restriktioner og støttemuligheder.

1.7.2. Naturdrift på øerne

Som det ses i bilagstabel B er der samlet 1.876 ha der drives med tilskud under miljøordningerne, hvilket svarer til 15,1 % af det samlede areal. 1.245 ha svarende til 10% af arealet, der er udlagt som permanent græsningsareal, hvor det tilsvarende tal for hele landet er 8,9%. Der er 19,2% braklægnings på småøerne, hvor det for hele landet er 3,2% af landbrugshektarerne.

De restriktioner, der er lagt på landbruget i forhold til de naturbeskyttede områder, betyder meget for hvilken drift, der er mulig. Som nævnt også muligheder for en drift, der kan være med til at understøtte naturbevarelsen til glæde for både landmænd, øboere og turister og som understøttes økonomisk.

Adspurgt om den primære drift på landbruget svarer 17% af de adspurgte landmænd, at de ser deres landbrug først og fremmest som naturbevaring (Figur 1.1.2.A). Det gælder især landbrug hvor under halvdelen af indtægten stammer fra fødevarereproduktionen. Der er altså en interesse i at kunne forvalte et areal naturnært. For nogen hænger denne interesse også sammen med muligheden for jagt.

Men også heltidslandbrug kan have en interesse i at specialisere sig i naturdrift, som vi ser i casen fra Mandø og som casen fra Fur viser kan afgræsningsmulighederne være vigtige for en traditionel mælkeproducent, selvom de er belagt med restriktioner.

CASE 1: MANDØ

LANDBRUG OG NATURFORVALTNING

Multifunktionel jordfordeling skal sikre naturværdier

På Mandø startede Danmarks Naturfond i samarbejde med Esbjerg kommune og Nationalpark Vadehavet et multifunktionelt jordfordelingsprojekt, til at sikre naturværdier på Mandø - primært levesteder for sjældne engfugle. Chefkonsulent i Danmarks Naturfond Mads Jakobsen fortæller at fonden i forbindelse med jordfordelingen erhvervede omkring 150 hektar jord på Mandø. Hvilket betyder at man, udover at hæve vandstanden, har kunnet forbedre plejen over større områder, med målrettede restriktioner på hvornår og hvordan der afgræsses, så de mest sårbare områder holdes fri i yngleperioden. De er meget tilfredse med forløbet af jordfordelingen og samarbejdet med landmændene. Som de ser det, er projektet også til gavn for Mandø, hvor der både bliver muligheder for landbrugsdrift og for oplevelser på øen, der er med til at udvikle Ø-samfundet.

Fortsættes næste side

Landmand og naturforvalter

Før jordfordelingen var der flere, der drev jorden på Mandø, både landmænd fra fastlandet og fra Mandø. Fastlandslandmændene har kunnet afgive jord på Mandø og fået jord på fastlandet, og én familie fra Mandø har besluttet at flytte til fastlandet, hvor børnene går i skole.

En af de to tilbageværende landmænd, der bor på Mandø, Niels Christian Nielsen fortæller; Jeg er født og vokset op på Mandø og startede med landbrug sidst i firserne med lidt får. Mine forældre havde også en ejendom. Noget af den jord har jeg overtaget og så langsomt opbygget en besætning. Siden 2004 har jeg haft 220 moderfår og 40 ammekøer og driver i dag i alt 295 hektar. Jeg har suppleret med lidt andet arbejde fx har jeg været ringer og graver ved Mandø Kirke indtil i år, hvor jeg er stoppet. På den måde har skåret lidt ned nu jeg er fyldt 60, men landbruget det regner jeg med at passe mange år endnu.

I forbindelse med jordfordelingen er der ikke sket væsentlige ændringer i antallet af dyr, men nu kan vi lige pludselig begynde at tjene penge på at afgræsse Naturfondens jord herovre. Der har tidligere været mangel på jord, nu er der 3 landbrug, der har valgt at stoppe fordi de kunne sælge jorden til en rimelig pris.

”Jeg valgte faktisk at investere i forbindelse med jordfordelingen, jeg solgte 24,5 ha til Naturfonden og så købte jeg ca. samme areal, men jord, der ligger mere hensigtsmæssigt for mig og er i omdrift, dvs. jeg kan pløje og gøde, hvilket jeg ikke må på naturarealerne. Her dyrker jeg vinterfoder; korn, ærter til helsæd og græs til hø eller wrap. Det har været en investering på 360.000 kr. som blev besluttet efter overvejelser om jeg ellers skulle sælge jord, og så kun skulle afgræsse og så købe vinterfoder. Men jeg kan lide selv at kunne styre jorden og fik mulighed for at låne pengene selvom det er på en ø”.

Det med vinterfoderet er vigtigt af to grunde fordi når naturarealerne afgræsses kan dyrene først sættes ud på arealerne sent, Niels Christian afgræsser 114 ha for Naturfonden og her må han kun lukke dyrene ud på 15 ha 1. maj, resten kan først afgræsses fra 1 juni. På 50 ha, som han afgræsser for Naturstyrelsen må der først udbindes 1. juli fordi fuglene har første ret. Det kombineret med gæssene, gør at der skal vinterfodres længe.

De 15-25.000 bramgæs på Mandø er en stor udfordring for landbruget. De kan ikke skræmmes væk, så det er umuligt at dyrke vintersæd og vårsæden kan først komme i jorden efter 20 april. De første slet hø tages derfor også først til Skt. Hans. Niels Christian mener ikke at Ø-støtten burde begrænses til 100 ha for landmænd bosiddende på øerne. De har nemlig ikke samme mulighed for at dyrke vinterfoder til at supplere med, som udenøslandmænd, der dyrker jord på øerne.

Der er mere arbejde med at flytte dyrene i forbindelse med naturgræsningen, men Naturfonden har søgt et hegnsprojekt så der kan blive indhegnet større samlede områder. Områderne er udpeget i samarbejde med Niels Christian, som jo kender markerne ud og ind gennem et helt liv og derfor ved hvordan det vil være mest hensigtsmæssigt.

Samarbejdet med Naturfonden betyder at han nu faktisk kan leve af landbruget. Jorden lejes hos Naturfonden for hvad der svarer til hektarstøtte og miljøgræsstøtte. Dertil søges MVJ tilskud på 1650 kr./ha, som kan ses som løn for at afgræsse jorden. Det er billig jordleje, men forpagtningen skal betales i april og september og støtteordningerne udbetales i december og noget først i marts året efter, så støtten skal finansieres.

Fortsættes næste side

Landmand og naturforvalter

Kødet leveres til to restauranter og til Brugsen på Mandø. Så kan turisterne smage kødet fra de dyr, de møder som det første når de kommer til øen og som de kan se lever et godt liv. Det giver en merpris at sælge lokalt. Ammekvæget sælges gennem Friland Naturpleje, som giver en merpris på ca. 14%. Det kræver så at naturdriften er logbogsført og kontrolleret af dyrenes beskyttelse. Det resterende lammekød sælges uden merpris. Der har været tiltag bl.a. Gennem Nationalpark Vadehavet til at markedsføre kød fra naturområderne, men der er ikke sket noget endnu. Det er svært at matche mængder med kunder, men det ville være rart at kunne afsætte alt kødet som noget unikt.

”Selvom alle måske ikke er enige, tror jeg det har været en redning for landbruget på øen. Nogle har kunnet sælge, og resten af jorden bliver så drevet af landmænd her fra øen, hvilket fonden også lægger vægt på. Fårene går jo på digerne om sommeren og på de lavtliggende områder, der bliver oversvømmet af tidevandet. Der er det godt med lokale, der kender til forholdene og hurtigt kan flytte dyrene hvis nødvendigt”.

Niels Christian har 4 børn, men ingen er uddannet ved landbruget, så selvom et generationsskifte ligger langt frem i tiden, bliver der nok et landbrug mindre på Mandø når han bliver nødt til at stoppe; alt skal være så stort nu om dage, hvis andre skal overtage.

Projektets hjemmeside: www.naturfonden.dk/natur/mandoe/ og www.mandolam.dk

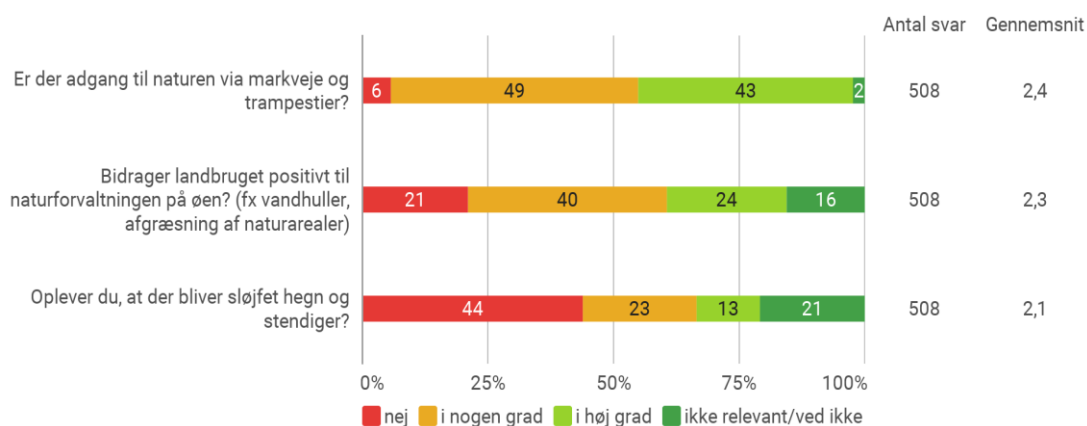
Udover naturforvaltningen er også landskabsforvaltning et spørgsmål på småøerne. Det gamle landbrugslandskab med levende hegn og stendiger findes stadig mange steder. Nogle steder er hegn og diger fredet, men andre steder forsvinder de lige så langsomt som landbrugene og maskinerne bliver større. Adgangen til naturen i landbrugslandskabet er der ikke altid enighed om, ligesom der kan være en modsætning mellem naturbeskyttelse og for megen færdsel.

”Det er fint at der skal være adgang til naturen men mennesket er naturens værste fjende så det er ekstremt vigtigt at der bliver gjort mere for at have urørt natur uden besøg eller anden form for forstyrrelse i yngre sæsonen”, kommentar i landbrugs-spørgeskemaet.

Igen er der stor forskel på øerne: Ud fra kommentarerne kan læses at det nogen steder, er svært at få en dialog i gang. Andre steder fungerer dialogen til alles tilfredshed, som én kommenterer: ”Tidligere er der sløjft mange markveje, men der er nye kræfter på spil som tænker meget mere i naturpleje (også med dyrehold til afgræsning). Det er meget positivt”, kommentar øbo-spørgeskemaet.

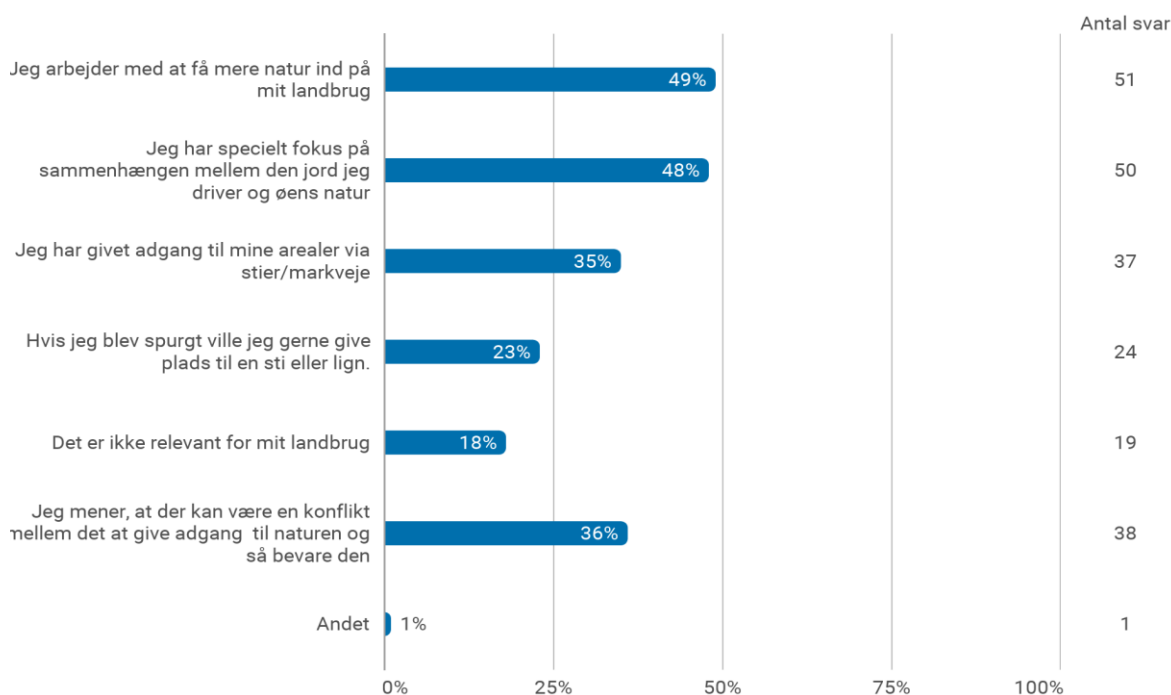
I øbo-spørgeskemaet er der spurgt ind til landbruget og landskabet og de tiltag og ændringer man oplever. Ligesom landmændene er blevet spurgt om, hvordan de arbejder med natur og om de giver adgang via stier (figur 1.7.2.A og 1.7.2.B nedenfor).

Figur 1.7.2.A Landbruget og landskabet



Kilde: Øbo-spørgeskemaet.

Figur 1.7.2.B Natur og adgangen til natur



Kilde: Landbrugs-spørgeskemaet.

I kommentarerne i øbo-spørgeskemaet er der mange, der skriver at de ønsker mere skov, ligesom skovplantning kan være et redskab i forbindelse med grundvandsbeskyttelse. Der er mange

restriktioner omkring plantning af træer og skovrejsning på landbrugsjord på øerne. Indenfor strandbeskyttelseslinjen skriver kystdirektoratet, at der er mulighed for at plante hjemmehørende

arter, hvor de ligger bag (landværts) eksisterende hegn, skov el.lign.²⁵ De henviser også til erhvervs-mæssige hensyn. Erhvervsmæssig skovdrift på øerne er ikke relevant, men da turisme og bosætning er vigtig, så det er måske en vigtig pointe at

1.8. Boringsnære vandbeskyttelses-områder

De boringsnære beskyttelsesområder (BNBO) er områder udpeget omkring vandforsyningsboringer med det formål at sikre grundvand og vandkvalitet. Derudover har staten udpeget statslige indsatsområder med særlige drikkevandsinteresser (OSD). BNBO- og OSD-områderne udpeges i bekendtgørelsen om udpegning af drikkevandsressourcer²⁶.

Kommunerne skal udarbejde indsatsplaner for områder med særlige drikkevandsinteresser (OSD). Planerne skal beskrive de målrettede indsatser - ofte i form af pesticidfri dyrkning og eventuel med reduktion af kvælstoftilførsel - der skal gennemføres i indsatsområderne og BNBO.

Knap halvdelen af de danske småøer har egen vandforsyning med et eller flere vandværker og dermed udpegede områder med særlige drikkevandsinteresser. Disse områder kan enten ses på kortene over de enkelte øer (appendiks, afsnit II), her markeret under "indsatsområder, nitrat" eller i bekendtgørelsen om udpegning af drikkevandsressourcer²⁷.

Det er en kommunal opgave at understøtte

²⁵ Det fremgår af lovbemærkningerne til kystloven fra 1994, at bestemmelsens forbud mod tilplantning forventes administreret således, at der kan forventes dispensation til skovtilplantning (skovrejsning) med naturligt hjemmehørende løvtræarter som f.eks. eg, bøg, birk, ask, el og lind, medmindre tilplantningen vil komme i strid med konkrete landskabelige hensyn. Lovens bemærkninger om en lempeligere praksis for skovrejsning vedrører den udvidede zone. Af Folketingets betænkning over lovforslaget fremgår det, at administrationen af forbuddet forudsættes at være lempeligere for ønsker om tilplantning med hjemmehørende arter landværts en eksisterende skovstrækning og på kystlandskaber, der på grund af eksisterende læhegn, skov eller bebyggelse har en lukket karakter. Du kan se eksempler på afgørelser vedrørende skovrejsning på vores hjemmeside: www.kyst.dk/af-fentliggoerelser/?query=skovrejsning. Efter denne lovbemærkning forudsætter lovgiverne, at reglerne om strandbeskyttelseslinjen administreres relativt mere lempeligt på små øer, når

fremføre. Det har ikke været muligt at få klart svar om praksis indenfor kystnærhedszonen. Denne administreres fra kommunerne, så her kan være forskel.

etableringen af frivillige aftaler om pesticidfri dyrkning mellem vandværker og lodsejere, men såfremt der ikke opnås enighed herom, har kommunerne mulighed for at udstede påbud med fuld erstatning til ejeren.²⁸

Aftalerne kan tinglyses på de enkelte ejendomme, og det er det enkelte vandværk og dets forbrugere, der skal kompensere landmændene for det driftstab, de vil have som følge af de pålagte restriktioner.

Det fremgår af den politiske tillægsaftale til pesticidstrategien 2017-2021, at økologisk drift kan bruges som et virkemiddel. Dette fremgår også af Miljøstyrelsens BNBO-vejledning.

Fra 2023 må der ikke længere anvendes pesticider i BNBO-områder. Landbrug og vandværker har 2022 til at indgå frivillige aftaler om pesticidfri drift af arealerne, herunder hvordan landmanden skal kompenseres. Denne opgave er pålagt kommunerne. De frivillige aftaler har relation til landbrugsstøtten. De kan få konsekvenser for det økologiske arealtilskud. Uddybes i bilag IV.2.

forholdene og hensynet til øernes erhvervsmæssige udvikling kræver det. Svar fra Kystdirektoratet af 5 maj 2022.

²⁶ Bekendtgørelse om udpegning af drikkevandsressourcer: www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/2071

²⁷ Bekendtgørelse om udpegning af drikkevandsressourcer: www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/2071

²⁸ Miljøbeskyttelsesloven §26a, stk. 1: www.danskelove.dk/milj%C3%B8beskyttelsesloven/26a: *Når der er vedtaget en indsatsplan for et område efter § 13 eller § 13 a i lov om vandforsyning m.v., kan kommunalbestyrelsen, hvis der ikke kan opnås en aftale herom på rimelige vilkår, endeligt eller midlertidigt mod fuldstændig erstatning pålægge ejeren af en ejendom i området de rådighedsindskrænkninger eller andre foranstaltninger, som er nødvendige for at sikre nuværende eller fremtidige drikkevandsinteresser mod forurening med nitrat eller pesticider.*

Det bliver snart muligt, for kommuner og vand-selskaber at søge penge til grundvandsbeskyttel-

sen i to nye fonde: www.mim.dk/nyheder/2022/maj/drikkevandsfonden-tager-form/

CASE 2: ENDELAVE

GRUNDVANDSINDSAT

Indsats i forhold til nitratfølsomt grundvand kobles med natur

På Endelave er taget initiativ til et multifunktionelt jordfordelingsprojekt med fokus på at mindske forureningen af grundvandsmagasinet. Drikkevandet er i orden lige nu, men Endelaves 2 vandboringer er klassificeret sårbare og nitrat sensitive. Henrik Ørtenblad Leder af BioScapes sekretariat, som står for processen, forklarer at man kobler indsatsen for grundvandet med at skabe mere natur. Endelave er et Natura 2000 område og er yngleplads for 76 arter på den danske rødliste. Projektet er igangsat af Horsens kommune og ledes gennem EU-LIFE-projektet BioScape, der har mål om at forbedre biodiversiteten i landskabet og har flere projekter i regionen. Der er mange samarbejdspartnere bl.a. Århus Universitet, som bidrager med undersøgelser og faglig viden ift. de ændringer, der skal sættes i værk. Selve den multifunktionelle jordfordeling sker i regi af Landbrugsstyrelsen. Man kommer til at inddrage større områder end BNBO-områderne og alt udenfor disse områder sker med frivillig deltagelse.

Projektet er præsenteret på et borgermøde på Endelave, og der har været afholdt et første møde med de berørte landmænd, der er positive over for at gå ind i projektet. Der orienteres løbende til en følge-gruppe med repræsentanter for borgere, landmænd og sommerhusejere og i en lokal facebookgruppe. Man vil med projektet forbinde to nuværende naturområder. Konkret skal nogle dræn sløjfes, et større område skal indhegnes og afgræsses med lav intensitet og på nogle områder skal der slås hø eller på anden måde bortføres næringsstoffer fra arealet. Der man vil desuden lave bekkasinskrab og insekthøje. På den måde holder man kvælstoftrykket lavt samtidigt med at kvægets færden og afgræsning fremmer biodiversiteten, giver flere blomster og insekter og gode vilkår for fuglene. Når aftalerne om arealbenyttelserne er på plads, tinglyses restriktionerne. Landmændene kompenseres dels via et erstatningsbeløb ved tinglysningen, dels med landbrugsordningerne, som relateres til den konkrete fremtidige drift på områderne. Pengene til erstatningsbeløbene kommer fra EU-projektet, der også kan betale for hegning og pasning af de græssende dyr. Man har dog forhåbninger om et samarbejde hvor det er nuværende landmænd, der afgræsser området.

Landmand Karsten Kragh Hansen, som er en af de berørte jordejere siger; " jeg er positivt indstillet, men vi ved egentligt ikke så meget endnu, vi afventer de geologiske undersøgelser, der først er helt klar efter sommerferien". " Vi startede egentligt med at sænke belastningen på grundvandet for over 30 år siden. Først blev mejeriet, der brugte meget vand, nedlagt, så afskaffede man malkekøerne, dernæst begyndte vi at afgræsse naturområderne, så det er egentligt lidt chokerende at grundvandet stadig er under pres". Karsten der er økologisk landmand med 64 hektar, tidligere med malkekvæg, men nu med arbejde ved siden af landbruget fortsætter; "Der er vel kun én ud af ca. 10 landmænd herovre, der er fuldtids landmand. Udover turistindustrien er det stort set det eneste, vi laver rent fysisk herovre og kan leve af, på den ene eller anden måde".

"Jeg bliver snart 65, så jeg bliver ikke presset på mit udkomme, men ser snarere muligheder, det er måske bedre at blive naturforvalter på sine gamle dage, før hen da vi skulle skaffe foder til vores dyr, var det en anden sag". "Men sådan er det ikke nødvendigvis alle der har det. Projektet kommer formodentlig til at berøre 800 hektar*. Der er ikke noget, der bekymrer mig i sammenhængen, jeg vil bare gerne snart vide noget mere, selvom jeg forstår at det må tage sin tid. Det bliver rart at vide konkret, hvilke områder, der kommer i spil, hvilke kompensationer der gives osv. Det betyder jo, at vi måske skal ændre spor med vores landbrug i fremtiden".

* Der er 1.320 hektar landbrugsareal i dag på Endelave og alt er omfattet af Natura 2000.

Projektets hjemmeside: www.life-bioscape.eu/projekter-og-partnere/projektomrader/endelave/

1.9. Landbrugets betydning for bosætningen

Vi har i forhold til landbrug og bosætning ikke haft mulighed for at lave en decideret bosætningsundersøgelse, men baserer os på allerede eksisterende undersøgelser af bosætning i landdistrikterne, en lille undersøgelse Sammenslutningen af Danske Småøer har lavet på øerne og så øbo-spørgeskemaet distribueret til øboere og fritidshusejere i forbindelse med denne undersøgelse.

Der er forsket i hvorfor man generelt flytter til landdistrikterne:

De seneste 15 års forskning i landdistriktsudvikling i Danmark viser i prioriteret rækkefølge disse tre faktorer som helt centrale for, at folk vælger at flytte på landet:

- 1) Nærhed til natur og landskab
- 2) Mere hus for pengene
- 3) Mulighed for at udvikle hverdagens fællesskaber. Ønsket om at flytte på landet er et ønske om at ændre sin livsstil fra et larmende, stressende og uvedkommende byliv til et liv med nærhed, fred, ro og tryghed på landet. Dette betragtes af tilflyttere som landlige kvaliteter (VS 2015)

Dette svarer meget godt til svarene i Sammenslutningen af Danske Småøers tidligere undersøgelse fra 2019 og er også, hvad der er svaret i øbo-spørgeskemaet (figur V.2.L i bilaget) i forbindelse med denne undersøgelse.

Der er flere muligheder i forbindelse med bosætning og landbrug:

Nye beboere, som flytter til øen uden selv at være landmænd. Tidligere undersøgelser viser, at nye beboere er tiltrukket af freden og roen, naturen og det sociale på øerne, hvilket også er svaret i øbo-spørgeskemaet. Man kan spørge, hvordan oplever de øerne, hvor landbrugserhvervet stadig er ejere og forvaltere af småøernes jord og landskab og fra gammel tid har været kulturbærere og hvilke ændringer sker der i takt med at der kommer nye tanker, et andet syn på landbruget og en anden kultur fra de nye tilflyttere. Dette aspekt udfoldes mere i afsnit... landbruget som kulturbærer.

Nye beboere som ser øerne som attraktive fordi, man selv ønsker at etablere sig med landbrug/fødevareproduktion. Flere undersøgelser viser, at

der er et tilflytterpotentiale i mennesker midt i livet, ofte veluddannede indenfor andre områder end landbrug, der ønsker at realisere en drøm. Her spiller gode klimaforhold, naturen og adgangen til en ejendom af passende størrelse ind. Dette aspekt udfoldes mere i afsnit 2.4.1 Nye iværksættere på øerne.



Vi er ikke selv landmænd, men bor nabo til landbrug. Vores børn elsker at følge med i landmændenes arbejde.

Børnene sidder ofte i vindueskarmen og ser på traktorer, spørger til afgrøder, bliver imponeret når der pløjes, hvad med høst og regnvejr osv.

Det er vildt spændende for os alle at være så tæt på og følge med i årstiderne og afgrøderne.

Jeg kan ikke huske hvad der dyrkes her på billedet, men det duftede skønt!

Billeder er af vores søn Asger i solnedgangen mens vi dufter og kigger på marken ved vores hus. Vores datter på 2 års første ord (udover mor og far) var traktor og hun fik også en lille traktor i julegave. Måske en kommende landmandskvinde 😊

Kilde: Indsendt i forbindelse med at vi bad om billeder med en lille tekst relateret til landbruget fra øerne. Vi har fået meget få tilsendt, dette er et af de tilsendte.

Endeligt skal ikke glemmes de beboere på øerne, som er født og opvokset på øen, måske har været ude i verdenen et par år og fået en uddannelse, men som kommer hjem til øen igen. I vores cases

fra Mandø, Egholm og Avernakø har vi eksempler på hvordan et generationsskifte på øen medfører nye spændende måder at gribe en fuldtids-fødevareproduktion an på.

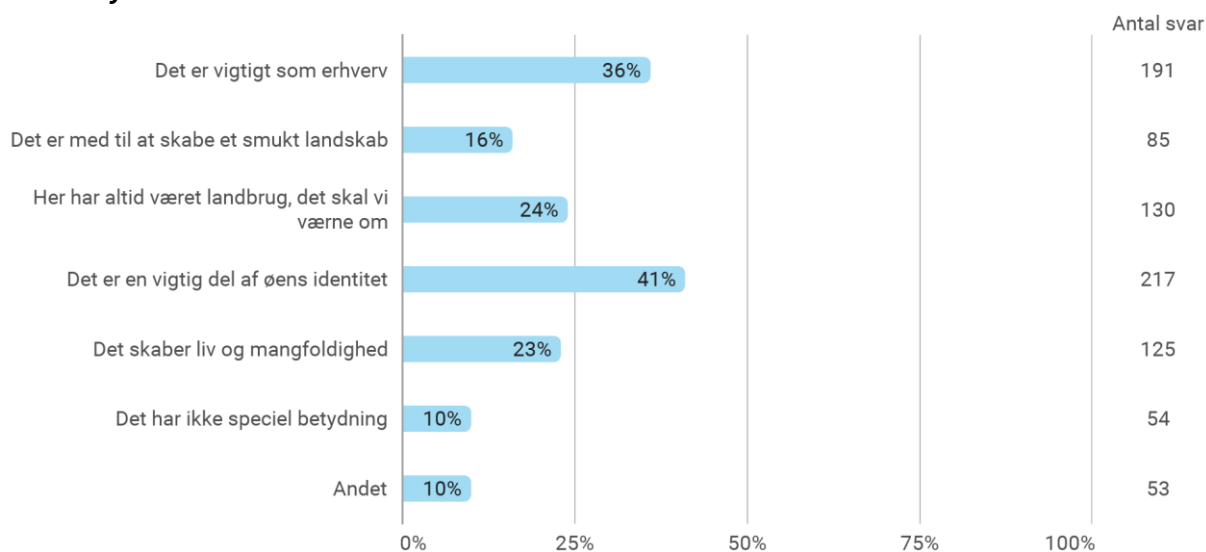
1.10.Landbrugets betydning som kulturbærer

Sameksistens mellem landbrug og øboere

Landbrugets rolle som enkelterhverv på øerne mindskes og især på de øer, hvor det er lykkedes at vende befolkningstallet, kommer mange nye beboere til, som ikke har rod i landbruget. Det betyder også at man kunne forvente, at der kommer et andet syn på landbrugets betydning.

Spørgeskemaet viser dog, at kun 10% af de adspurgte i spørgeskemaet til øboere og turister, ikke mener at landbruget har betydning for øen. Samtidigt mener 41% af de adspurgte at landbruget er en vigtig del af øens identitet samt 36%, at landbruget er vigtigt som erhverv figur 1.10.A nedenfor.

Figur 1.10.A Hvilken betydning mener du landbruget/fødevareproduktionen har for øen? max 2 krydser



Kilde: Øbo-spørgeskemaet.

Til gengæld er der også kommet mange kommentarer, som kan opsummeres til: Landbrug kan have betydning og være positivt, men det kommer an på hvilken type landbrug det er og hvordan landmanden gebærder sig i forhold til det fælles. Flest nævner, at de ønsker økologisk dyrkning, en del ønsker mere natur og der er en del bekymrede kommentarer om grundvandet.

Figur 1.10.B nedenfor viser, at landbrugets sprøjting er til størst gene/bekymring i forhold til

landbruget. Man kan af spørgeskemaet også se, at lokale sager påvirker kommentarerne. Der er enkelte vrede kommentarer om landmænd, der sviner med plastik fra deres wrapballer, pløjer grøftkanterne op og tidligere stuehuse til landbrug, der står tomme og forfalder.

Nogle kommenterer, at der er for meget, af øernes areal, der er opdyrket og for lidt skov og naturområder. Dette vil naturligt være forskelligt, da nogle øer har store naturområder. På andre øer

udgør landbrugsarealet en meget stor del af øen. Tallene for de enkelte øer ses i oversigtstabellen og ø-opslagene i appendiks.

Følgende er kommentarer fra øbo-spørgeskemaet:

"Det kommer virkelig an på, hvordan landbruget drives. Det kan både være et aktiv, men også meget negativt, når de allersidste centimeter skal udnyttes alle vegne."

"De bosiddende landmænd sprøjter ikke og har mindre traktorer og andre maskiner, hvis proportioner passer med vejene."

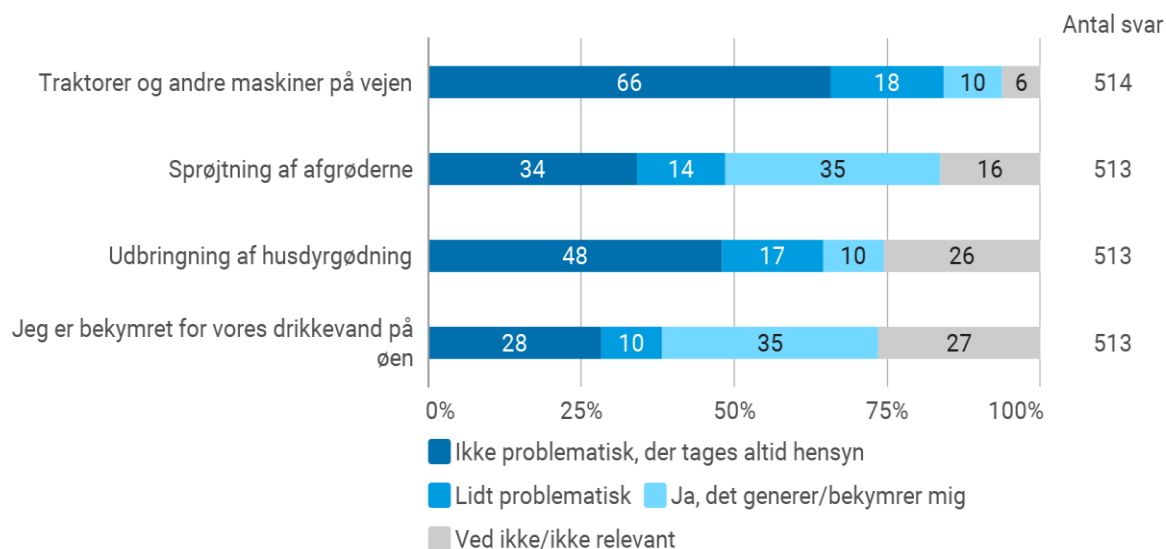
"Det er meget bekymrende, at en aktuel sag om udvidelse af griseproduktion på et sårbart område måske får kommunens accept i form af miljøtilladelse uden særlige tilsyn."

"Sprøjtning og pesticider er ikke alene en tiltagende bekymring i forhold til drikkevandet - som i forvejen er udfordret - men også for biodiversiteten og det mangfoldige fugleliv, som er én af øens største aktiver. F.eks. finder man ikke efterhånden ikke ret mange steder i Danmark, hvor så mange viber samles, yngler og får sat deres unger på vingerne."

"Skræmme maskiner pga. duer og gæs."

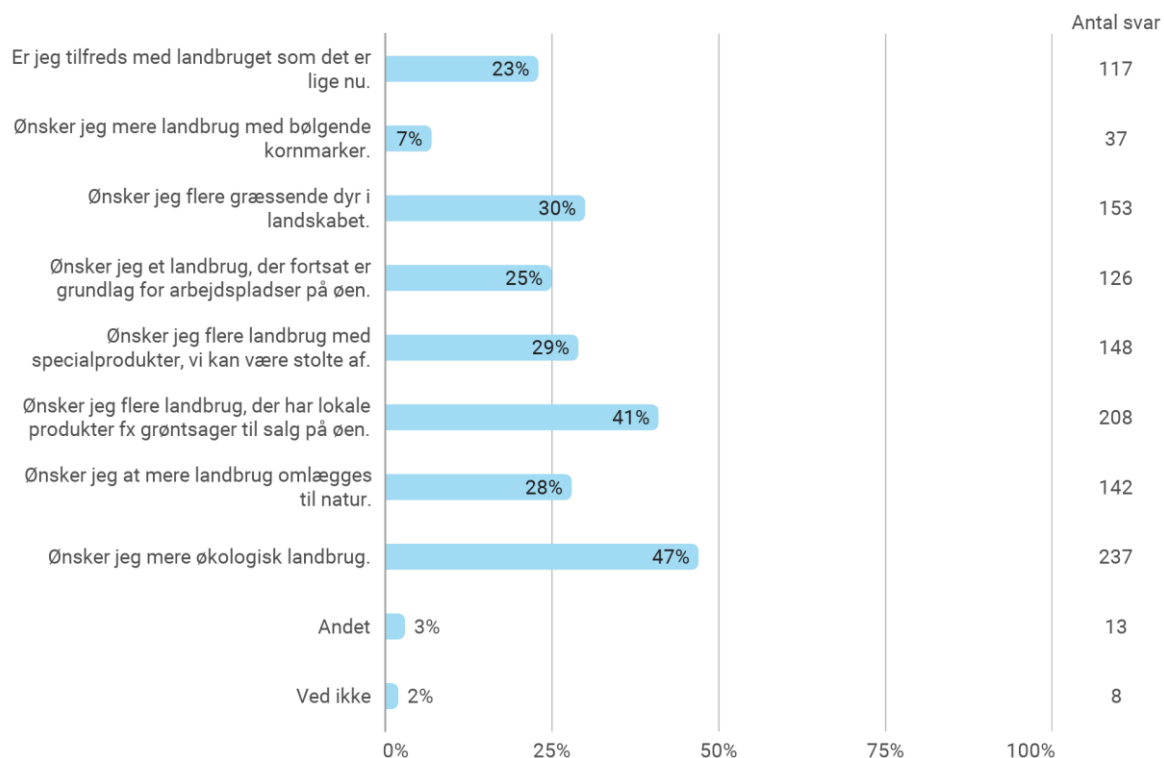
"Jeg tror ikke, at det er nuværende landmænd, der skal lastes for fortidens synder, hvor giftstoffer blev brugt meget i landbrug."

Figur 1.10.B. Giver landbruget på øen nogen gener?



Kilde: Øbo-spørgeskemaet.

Figur 1.10.C. Hvis du skulle ønske noget for landbruget/fødevarereproduktionen og landbrugsarealet på øen fremover så: (max 3 krydser)



Kilde: Øbo-spørgeskemaet.

Kommentarer fra øbo-spørgeskemaet:

"Hvis man bor på øen, får man større samhørighed med øboerne og livet på øen. Jeg vil være bekymret for, hvis store virksomheder køber og driver jorden udefra uden tilknytning til øen. Omvendt er det vigtigst, at der passes på de natur- og kulturmæssige værdier, som øen indeholder, og vil nogle "udefra" drive landbruget mere i den ånd, ville de være velkomne."

"Som tidligere nævnt synes vi, at det er vigtigt at vurdere hvad der vil styrke ikke bare landbruget men ø-samfundene generelt når man vurderer på hvilken fremtid man ønsker for landbrug på øerne. Styrker tiltagene bosætning og turisme og andre erhverv eller står de nærmere i vejen for disse? Det vil være på sin plads at vurdere om den form for landbrug der drives på øerne, er bæredygtigt både hvad angår natur, økonomi og bosætning eller om den modarbejder det selvsamme."

I øbo-spørgeskemaet er også spurgt om hvilke lokale fordele landbruget giver på øen, her svarer 42% ja, øen ville ikke være det samme uden aktive landbrug og 44% svarer, at nogle af øens fødevarer er med til at fortælle positivt om øen udadtil (figur V.2.H i bilaget).

Adgangen til at købe lokale fødevarer er ifølge forskningen også en måde, at knytte land og by sammen. Det er absolut ikke alle øer, der har salg af lokale produkter, men en del øer har salg af grøntsager, frugt, honning og kød, hvilket bliver positivt modtaget. 67% af de fastboende køber lokale fødevarer ved vejbod/stalddørssalg, 40% i gårdbutik og 40% hos den lokale købmand, 34% direkte hos producenten fordi man som lokal har kendskab til denne mulighed. Derudover er der 18%, der i høj grad er selvforsynende med mange fødevarer (figur V.2.I og J i bilaget).

1.11. Landbrugets betydning for turismen

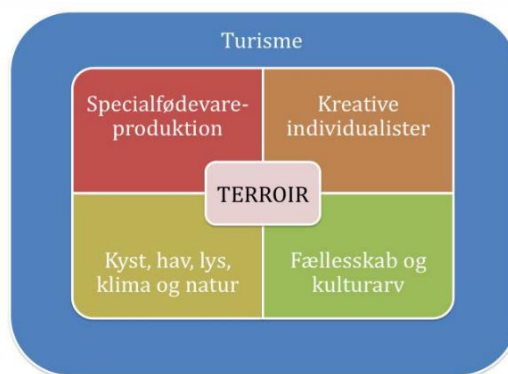
Det har ikke ligget indenfor denne undersøgelses mulighed at lave en decideret turistundersøgelse, men vi har taget udgangspunkt i undersøgelser om turisme herunder en mindre undersøgelse af turismen på småøerne fra 2012, lokale turisme-strategier og endeligt besvarelsen fra øboere og fritidshusboere, herunder de, der konkret er turismeaktører

Ifølge turismeanalysen, er det vigtigt at turisterne skal kunne foretage sig noget når de kommer på øen, ligesom det er vigtigt at de har mulighed for at bruge penge, hvis turismen skal ses som et bidrag til erhvervs muligheder på øen.

Selvom landbrugslandskabet, bidrager til oplevelsen af "ø-idyllen", skal der også være mulighed for at smage, købe og opleve, hvis der skal skabes et indtægtsgrundlag via turister.

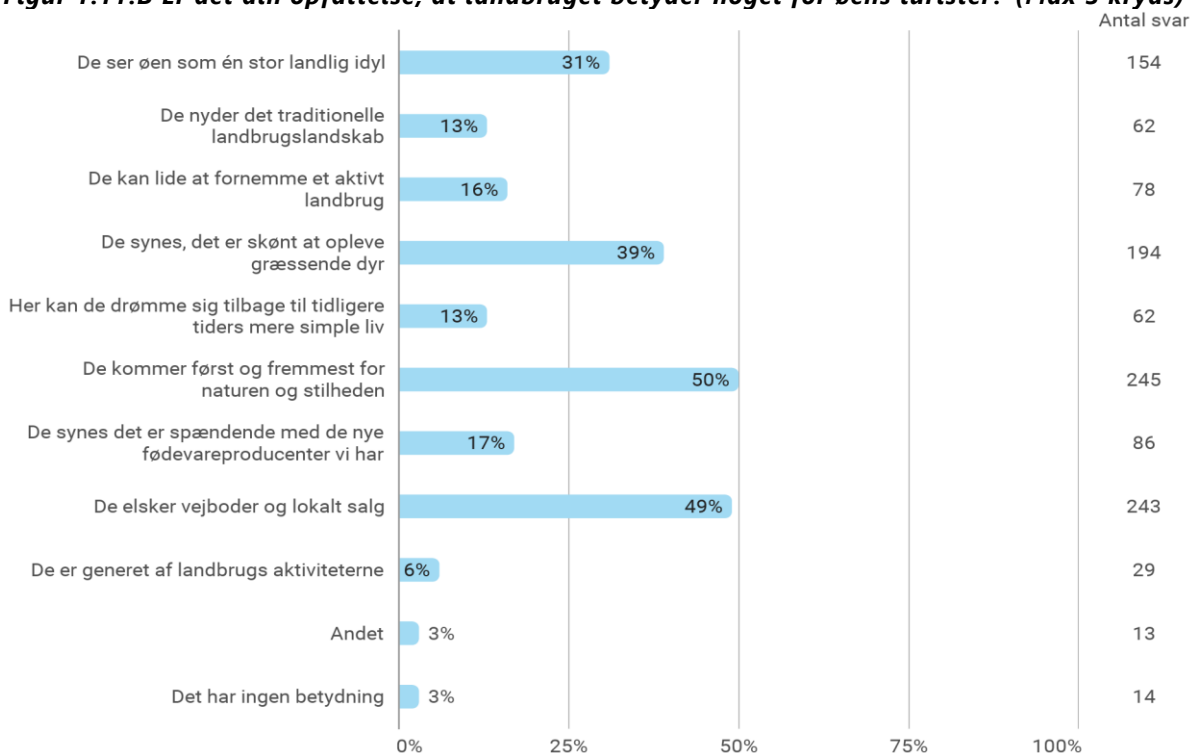
I øbo-spørgeskemaet har vi spurgt om respondenternes oplevelse af landbrugets betydning for turismen, figur 1.11.B nedenfor:

Figur 1.11.A. Turisme på småøerne



Turismen på småøerne er ikke en særskilt sektor eller et "lukket system", som vi kender det fra konferencehoteller, kongrescentre, oplevelsesattraktioner m.v. andre steder. Attraktiviteten sidder i modellens øvrige elementer; i naturen, i kulturen, i fødevarerproduktionen og i de kreative individualister²⁹.

Figur 1.11.B Er det din opfattelse, at landbruget betyder noget for øens turister? (Max 3 kryds)



Kilde: Øbo-spørgeskemaet.

²⁹ Potentialer for erhvervsudvikling i turismebranchen på småøerne 2012

Der ligger et stort turismepotentiale i koblingen af lokale råvarer og spisesteder. Via spørgeskemaet til alle øboere har vi spurgt dem, der driver et professionelt spisested, købmand el.lign. om deres ønske om at bruge lokale råvarer. Vi har fået 15 svar fra professionelle, der svarer at de enten bruger lokale fødevarer eller ønsker at bruge lokale fødevarer. Ud af disse 15 svarer 93%, at kunderne efterspørger lokale varer. (figur V.2.L, M og N i bilaget).

Mange af specialfødevarereproducenterne på øerne har selv direkte salg, 16% har gårdbutik, 22% har vejsalg, 12% har kulinarisk turisme (fx betalte rundvisninger), 8% har cafe/restaurant. (figur V.2.F i bilaget).

Med deres nye turismestrategi (se boks) har man på Æbleøerne koblet sig på øernes gamle traditioner omkring frugtdyrkning bundet i stedets klima, og bruger det på en ny måde til at øge turismen, samtidigt med at der er en stor traditionel frugtproduktion, der leveres især til København og dermed er med til at slå øens navn fast, ligesom de gode billeder er med til at sælge frugten.

Der er ingen tvivl om at der er synergi i, at der er mange fødevarerrelaterede tilbud til turisten. Formentlig tiltrækker det også nye iværksættere, når man kan se, at der er mulighed for "kollegaer" og et fællesskab omkring aktiviteterne.

Der findes også på andre øer spændende turismeorienterede aktiviteter. Ligesom der findes markante produkter solgt udenfor øen, der så at sige bærer øens navn ud i verdenen, og således også er ambassadører for øen, selvom de ikke har turismerelateret salg, eller det kun udgør en lille del af omsætningen. Der er samlet et overblik over store som små fødevareraktiviteter, der er nævnt på øernes hjemmesider og Facebook i boks V.3.1 i bilaget.

Der er allerede mange turismeaktiviteter koblet op på specialfødevarereproduktionen på øerne lige fra hyggen ved små vejboeder til større satsninger på en kombination af egne produkter og spisesteder.

Det lader også til at der fortsat er et stort potentiale, både for turismeaktiviteter koblet op på fødevarereproduktionen og for samarbejder mellem spisesteder og producenter.

Det er dog ikke altid turisme og landbrug går godt i spænd. For det traditionelle landbrug er

ÆBLEØERNES TURISMESTRATEGI

På æbleøerne, som Fejø, Femø, Askø-Lilleø kalder sig i et turismefremstød, har man identificeret fire grunde til at besøge øerne: Ro, ø-følelsen, naturen og de lokale fødevarer.

Derfor er en af deres målgrupper gastro- og kulturturister (strategi s 18) Denne målgruppe søger især lokale smagsoplevelser og ø-stemningen. De vil betale for spiseoplevelser, købe ø-produkter som souvenirs og nogle vil gerne på ø-hop.

Øens råvarer kan også bruges som ingredienser i ø-produkter – for eksempel i ølbryggeri. Både Fejø og Femø har iværksættere, der ønsker at etablere et mindre lokalt bryggeri på hver sin ø, som vil styrke den samlede portefølje af ø-produkter. Alle tre øer har vejboeder, som er et hyggeligt element i ø-oplevelsen, når blot de er flot opsat og passet. Både vejboedernes varer og ø-produkter synes at fungere som souvenirs, der betyder noget for turisten. Det er væsentligt, at øerne hele tiden tænker i adgang til souvenirs, da de er en måde at forlænge turistens minde om en dejlig tur og er en form for markedsføring (strategi Side 35)

Kilde: Æbleøernes turismestrategi og den seneste turistbrochure med udgangspunkt i gastro-oplevelser; www.æbleøerne.dk/wp-content/uploads/2022/03/Æbleøernes_faelles_Turismestrategi-2021_udgivet-260921.pdf

Oplev Fejø: https://issuu.com/fejoe/docs/sp_2022_web_01

der ingen "erhvervsrelation" til turismen og der er flere kommentarer i landbrugs-spørgeskemaet om problemer især i forhold til færgeressourcerne når høst og højsæson støder sammen i slutningen juli og august.

1.12. Vilkårene for ø-landbrugene

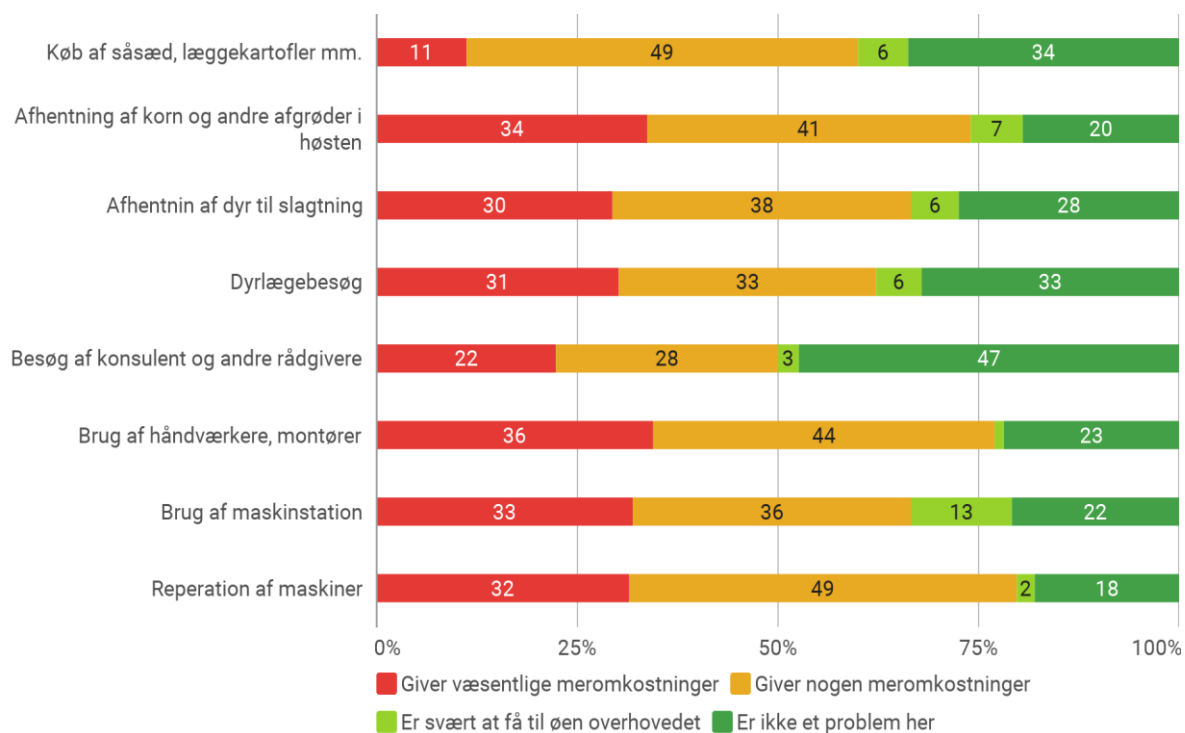
1.12.1 Barrierer for ø-landbrug

Sammenslutningen af Danske Småøer har tidligere hørt landmændene, hvilke barrierer, der er når man driver landbrug på en ø. Ø-landbrug på op til 100 ha kan modtage ø-støtte til deres arealer som en kompensation for de ø-specifikke bar-

rierer. Ø-støtten udgjorde i 2021 ca. 490 kr./ ha³⁰.

I landbrugs-spørgeskemaet har vi spurgt ind til disse konkrete barrierer for at få et bredere overblik figur 1.12.1.A og 1.12.1.B nedenfor.

Figur 1.12.1.A Har du ø-specifikke meromkostninger eller problemer ved:



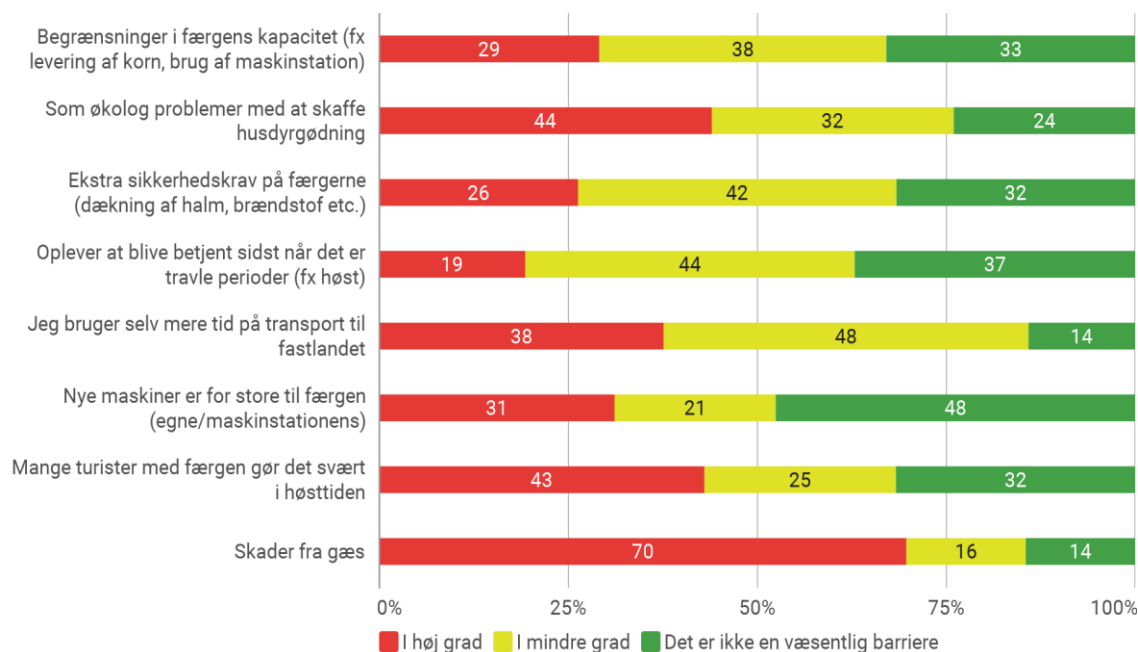
Kilde: Landbrugs-spørgeskemaet.

³⁰ <https://lbst.dk/tilskudsguide/oe-stoette/#c29675>

I tabel 1.12.1.B er svarene sorteret, så de, der har krydset af i ikke relevant (fx hvis man ikke har dyr) er sorteret fra og procenttallene henviser til dem, der har svaret ud fra, at det var relevant. Svarene

er fra alle øerne, men igen er der forskel på de enkelte øer. Færgens størrelse og færgetid betyder selvfølgelig meget for hvordan man oplever problemerne.

Figur 1.12.1.B Oplever du andre ø-specifikke barrierer ved:



Kilde: Landbrugs-spørgeskemaet.

Vilde gæs er en stor barriere for landbrugsdriften på øerne

Gæssene er den største udfordring på tværs af svarene. Ikke kun fordi de æder vintersæden, også fordi de træder jorden sammen. Græsarealer kan også blive kraftigt påvirkede både fordi de bliver græsset i bund af gæssene (dermed mistes græsningsmulighed om vinteren og genvæksten i foråret forsinkes) og fordi de græssende husdyr vægrer sig ved at spise græsset når det er dækket af gåselort.

Det er muligt at få tilladelse til at regulere ved skydning og nogle landmænd bruger kanoner, der via lyd skæmmer gæssene (men også kan være til gene for andre beboere). Rigtigt mange har opgivet at så vintersæd, men græsningsarealerne kan man ikke så om.

I kommentarerne fra spørgeskemaerne viser det sig, at der også er udfordringer fra andre dyr som kaniner, rådyr og som udfordring for fuglelivet ræve. Hvor gæssene er et problem for alle øer, er de øvrige udfordringer mere ø-specifikke.

Adgang til serviceerhverv

Service/følge-erhvervene for landbruget er vigtige, fx dyrlæge, smed, traktormekaniker. Her nærmer et generationsskifte sig også på de øer, der i dag er så heldige at have disse. Måske er det vigtigt, at bosætningskampagnerne er med til at adressere, at man på en del øer ville kunne skabe sig et udkomme, hvis man er lidt fleksibel og tager forskellige arbejdsopgaver ind. De digitale muligheder, vi er blevet mere vant til at benytte, kan også hjælpe til i en vis grad og postordreservicen er god indenfor landbrugsreservedele.

Færgen som service og barriere

Ø-støtten får derfor hurtigt ben at gå på, også selvom der ved siden af den gives tilskud til færgerne. En anden udfordring udtrykkes ved at 43% af landmændene svarer, at der i høj grad er en barriere ved mange turister med færgen i høsttiden (som i dag jo starter med frøgræs og vintersæd i slutningen af juli). Det kan også forekomme, når andre afgrøder eller varer med kort holdbarhed skal videre til fastlandet.

Færgens kapacitet i forhold til størrelsen og vægten af maskiner, tankbiler (med mælk) og lastbiler er nogle steder tydeligvis en barriere, der pålægger fødevareproduktionen store omkostninger. Enten til måden man får leveret på, til den ekstra tid udenøst aktører skal bruge eller landmandens egen tid, når man vælger den løsning selv at transportere til fastlandet. Det er også tankevækkende, at man ikke kan levere mælken til fastlandet, når færgen er i dok, der må den bare kasseres.

“Færgens” tilgang til opgaverne har stor betydning, hvad enten det er en mulighed for fortrinset for erhvervskørsel, samarbejde med de fødevareproducenter, der også er turistaktører (fx færgens mulighed for generelt at indgå i salgsfremstød for øen, lave forskellige typer “ø-hop” billetter og lignende), eller, kommer det frem i kommentarerne, færgens fleksibilitet ift. at håndtere vareeksport fra øerne, også når det gælder mindre portioner fx af vin, der skal afhentes på fastlandet af fragtmændene. Disse barrierer kan der ikke direkte sættes beløb på. Men det sætter spot på færgens rolle ikke kun for pendlere og turister, men i høj grad også for at erhvervet – både den traditionelle landbrugsdrift og nyere specialfødevareproduktioner og turistrettede aktiviteter – kan udfolde sig.

Man må indrette sig efter forholdene

I kommentarerne kan vi også læse, at landmændene forsøger at indrette sig efter forholdene. Nye afgrøder introduceres for at undgå for meget skade fra gæssene, nye højværdiafgrøder og produktioner for at leve med mindre adgang til jord. Der etableres samarbejder om maskiner, fælles maskinstation brug etc.

Konkurrencefordele for fjerneejere?

De steder, hvor der er en stor andel af fjerneje, drevet direkte af landmænd på det nærtliggende fastland, lader det ikke til at besværet og omkostningerne ved færgen eller sejltiden, er så høje at det afholder dem fra at finde det rentabelt at drive større arealer på øerne (og her undtages de mindre fritidsrelaterede fjernejere). Disse landmænd får også Ø-tilskud for op til 100 hektar. Hvad er det, der gør udslaget? Er det nemmere at finde finansiering til køb af ø-jord for en større gård på fastlandet, er værdien af ø-jorden højere for fastlandslandmanden, fordi mere jord betyder, at man kan have flere dyr på fastlandet, er det stor-driftsfordele, der tæller når maskinerne i forvejen hører til et større landbrug, eller er der simpelthen ikke driftige landmænd, der er interesserede og kan nå at skaffe kapital til at købe, når sådanne ejendomme sættes til salg? Det er væsentligt at se nærmere på end det har været muligt i denne undersøgelse, da øget opkøb af jord til fjerneje i høj grad kan mindske muligheden for på sigt at opretholde landbruget som en levende del af øerne som heltidssamfund. Herunder med fastboende erhvervsaktive landmænd.

En nylig lavet undersøgelse af stedseffekter i lokalsamfundet af forskellige ejerformer (bl.a. selskaber og fonde) konkluderer at det ikke nødvendigvis er afgørende, hvem der ejer jorden, men hvorfor man ejer den.

Det er afgørende for stedseffekter af ændringer i ejerskabet til jorden, hvordan jorden bruges og til hvad, og hvordan ejerne – eller brugerne – engagerer sig i og med lokalsamfundet³¹.

Med brugerne menes her fx forpagtere af en ejendom. I vores cases fra Mandø og Orø kan vi også se, at når der er et positivt mål for fjernejerskabet, som natur eller økologi og biodiversitet koblet med lokale forpagtere, fungerer det positivt. Hvorimod det ikke bidrager til øernes helårsliv, når landmænd fra fastlandet driver jorden, selvom det nogle gange kan være en nødvendig løsning.

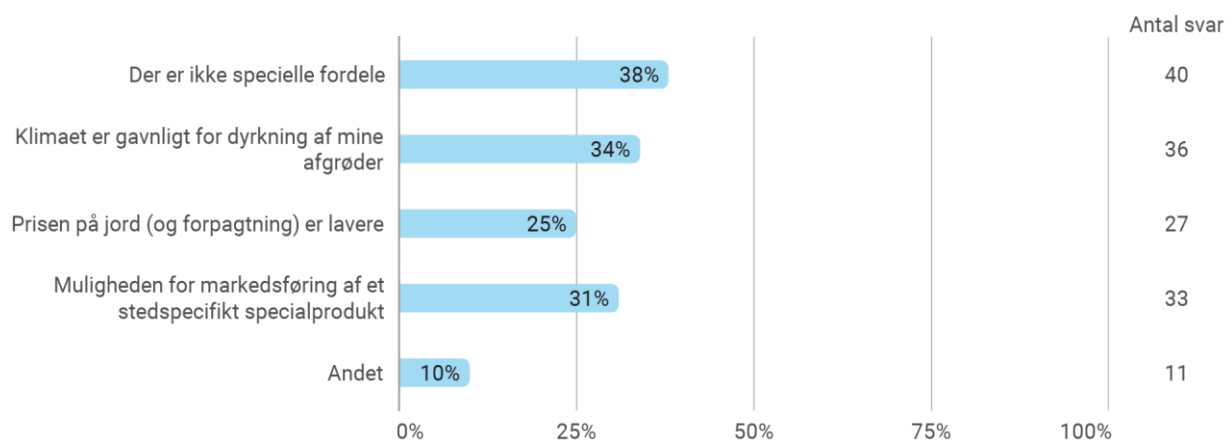
³¹ Center for Regional- og Turismeforskning, Landdistriktpuljen og Rikke Brandt Broegaard,

Anders Hedetoft og Rasmus Blædel Larsen (2021). Stedseffekter af nye ejerformer i landbruget. Landbrugets rolle i den lokale udvikling.

1.12.2 Fordele ved ø-landbrug

Om fordelene ved at drive landbrug på en ø svarer landmændene (figur 1.12.2.A):

Figur 1.12.2.A Ser du nogen fordele ved at drive landbrug/have fødevareproduktion på en ø?



Kilde: Landbrugs-spørgeskemaet.

I kommentarerne er også nævnt muligheden for at udnytte de specielle forhold omkring klima og kystnærhed, hvilket vi bl.a. ser i forhold til frugt- dyrkningen. Endeligt skriver flere om det positive i fællesskabet ved at bo på en ø, og "det er jo her jeg bor" – hvilket understreger, og er kendt fra

andre undersøgelser om landbrug, at selvom landbruget som erhverv, som udgangspunkt har en rationel økonomisk tilgang, er der mange andre faktorer, der spiller ind på hvorfor og hvordan man driver landbrug – også på en ø.

CASE 3: FUR

TRADITIONEL MALKEKVÆGSBEDRIFT

Det ville være dejligt med flere kollegaer

Benny Skovbo er oprindeligt Morsingbo, han har rejst meget i sine unge dage, samtidigt med han lærte landbrug bl.a. i Australien. Da han kom hjem og ville etablere sig, var det for dyrt på Mors og det var ikke til at få en mælkekvote.

"På Fur var der en god ejendom til en god pris, og på den tid var det sådan, at øerne havde deres egen mælkekvote, som skulle blive på småøerne, så det var et godt sted at etablere sig som mælkeproducent". Gården på Fur, som han overtog i 94, havde oprindeligt 30 hektar og en ny stald til 60 malkekøer. I dag har han og Lene, som han mødte efter nogle år på Fur, 60 malkekøer og 100 hektar selv og de forpagter desuden 50 hektar af Naturstyrelsen. Lene har været med på fuld tid på bedriften de sidste 10 år. Parret har hver deres arbejdsområder. Det er en stor glæde at arbejde sammen og have et fællesskab omkring bedriften. Hvis parret skal besøge børnene på Sjælland, er det muligt at få husbondafløsning, da færgerne går, så man kan komme fra Salling til Fur til morgenmalkningen. I det hele taget er færgerne ikke et problem, og man kan få både dyrlæger og montører til øen, selvom det er lidt dyrere.

Fortsættes næste side

Naturstyrelsen ejer store områder på Fur, som skal afgræsses som en del af naturplejen. Benny siger; "det er en god ordning, vi har nydt godt af det, selvom der er så mange restriktioner at det reelt er Naturstyrelsen, der bestemmer det meste, hvornår der må græsses og hvor mange dyr der må gå på arealerne, så det skal man kunne indordne sig under".

Men der er også udfordringer ved ordningen. Der laves 5-årige aftaler, som kan genforhandles én gang, hvorefter områderne skal i udbud igen. På Fur udbyder man arealerne samtidigt i nogle store blokke, og får man budt for lavt, mangler man græs til ens dyrehold de næste 10 år, og som husdyrproducent har man jo brug for græsningsarealer og harmoniarealer til sine dyr.

"Det er jo ikke kapitalkrævende, når man forpagter områderne, så vi har oplevet at en udenøjs handelsmand bød højt, så en aktiv landmand på Fur pludseligt måtte sælge sin ammekvægsbesætning, fordi han mistede forpagtningen", fortæller Benny. "Det er et pres, når man er afhængig af jorden til ens produktion, og det betyder også at forpagtningspriserne bliver presset op. Så selvom det er sundt med noget konkurrence, er det ikke rart at se på, når det går ud over aktive landbrug herovre". En mulighed for at gøre det mindre fatalt for den enkelte landmand, hvis han mister sin forpagtning, kunne være at udbyde nogle mindre arealer, og lægge blokkene ud, så der var noget at byde på hvert år.

Der er generelt en sund interesse for de ejendomme på Fur, der bliver udbudt til salg. Hvis man vil sælge sin jord og blive boende i sin ejendom, kan man få en rigtig god pris, svarende til den på Salling. De gode færgeforbindelser og ø-støtten man får, om man bor det ene eller det andet sted, gør at der faktisk er rift om jorden. "Jeg vil mene, der er en konkurrencemæssig fordel i dag, ved at have husdyrene på en gård i Salling, og så drive noget af den gode jord på Fur med ø-støtte som supplement", siger Benny. Der bliver solgt mere jord til udenøjs landmænd, men der er også jordejere på Fur, der ikke har landbrug som deres hovederhverv, og som driver større arealer med store nye maskiner, men ikke har et dagligt virke på øen.

"Jeg savner nogle flere kollegaer her på Fur. Det behøver ikke at være mælkeproducenter, men andre der arbejder på deres bedrift i det daglige. Det kunne være skønt, hvis man kunne blive ved med at have husdyr på øerne. Vi har rigtigt mange mennesker, som nyder synet af vores dyr, og kommer ind og ser dem blive malket, og hilser på vores små kalve. Jeg synes landbrug er en del af livet på en ø. Vi skulle have nogle yngre landmænd hjulpet i gang her med husdyr, jordbær og kartofler, blomster eller andet, vi har godt af at der er andre, der inspirerer os. Selvom landbrugene skal have en vis størrelse, kunne der være 5-6 landmænd her på øen, det ville også give nogen børn til vores skole", siger Benny. "Så jeg synes ø-støtten skulle hænge sammen med et beskæftigelseskrav, ellers bliver støtten bare kapitaliseret".

Sønnen overvejer at komme hjem for at overtage driften. Nye krav og tilskudsmuligheder fx i forbindelse med at bygge en ny stald, kan være med til at bestemme om man fortsætter eller stopper med husdyrene. I den forbindelse har der også været overvejelser om økologi. Men Arlas forpligtigelse til at hente mælk på øerne* inkluderer ikke økologisk mælk, og det nærliggende Thise mejeri har venteliste for leverandører, så det er en barriere for omstilling. Måske ville det være bedre i en anden landsdel, men sønnen foretrækker Fur, hvor han er vokset op, det giver også muligheden for at planlægge generationsskiftet bedre.

* Arla har på grund af deres monopollignende status pligt til at hente mælk alle steder i landet.

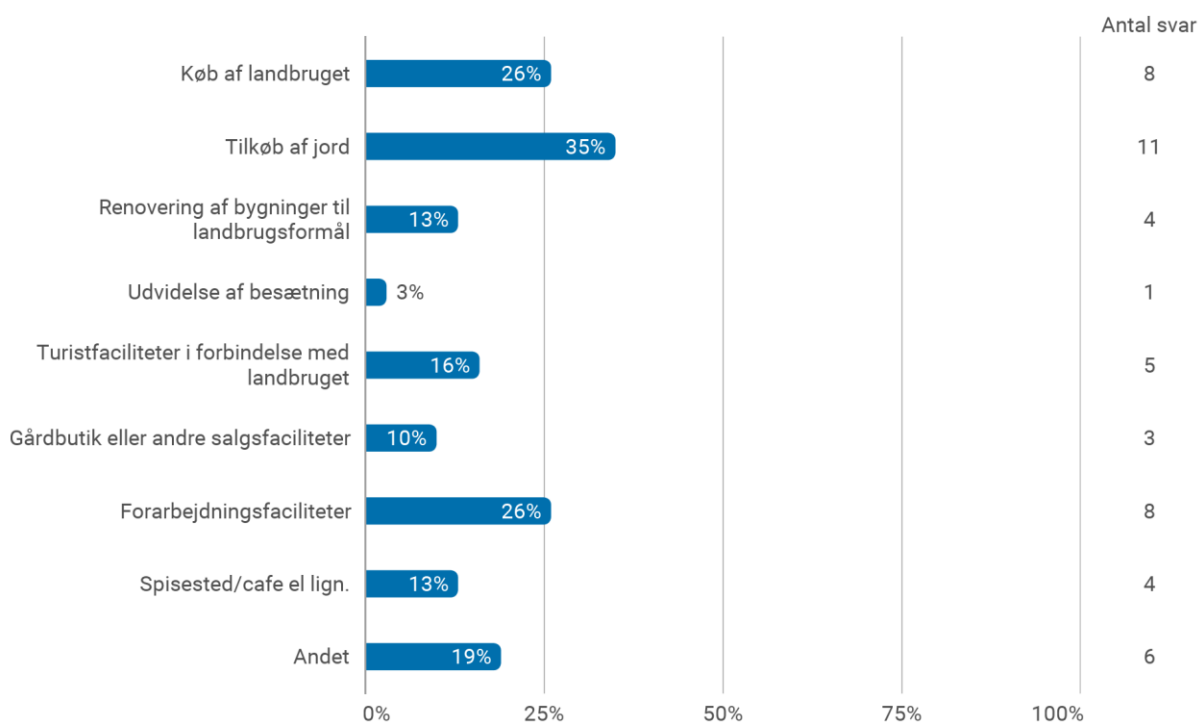
1.13.Finansiering

Vi har spurgt, om landmændene har haft brug for finansiering de sidste 5 år. Her svarer 29% ja og i nedenstående figur 1.13.A nedenfor kan man se hvad finansieringen har skullet bruges til. Under andet nævnes maskiner, spildevandsanlæg mm. 65% har svaret, at det ikke har været svært at få finansiering, 35% at det har været svært. I kommentarerne nævnes især, at det er svært at få realkreditlån (som man normalt ville tage i ejendommen hvis muligt, for at finansiere andre aktiviteter som maskiner og andet, fordi de er billigere end banklån). De dyrere banklån, er der flere der har skrevet, har det været lettere at få og én nævner specifikt at det har været let at få finansieret køb af jord.

En udfordring i forhold til finansiering kan være, at jordprisen (som ses som en del af ens egenkapital) vurderes lavt i forhold til på fastlandet. Vi har hørt om eksempler, men ved ikke om det gælder generelt, og om der er forskel på hvordan jorden vurderes for fastboende landmænd og for fjernejere.

Der er gode muligheder for at få støtte gennem LAG og Ø-støttemidlerne, som også yder rentefrie lån, men her gives kun til forarbejdning og turismerelaterede aktiviteter, ikke til det primære landbrug.

Figur 1.13.A Hvad har du haft brug for at finansiere?



Kilde: Landbrugs-spørgeskemaet.

1.14. Ny klimadagsorden for landbruget

Der er ingen tvivl om at der i fremtiden stilles større krav til landbruget i forhold til at mindske klimapåvirkningerne fra erhvervet. Det gælder på øerne, som alle andre steder.

I EU's landbrugspolitik CAP taler man om søjle 1 og søjle 2, hvor søjle 1 er støtten til produktion (ha-støtten) og søjle 2 er støtte til forskellige del af multifunktionaliteten, så man derigennem kan betale landbruget for en ændret adfærd. De såkaldte bio-ordninger, som er relevante for naturområderne på øerne, er grønne 1-årige ordninger, der skal gavne klima, miljø og biodiversitet herunder støtten til økologisk produktion. Ø-støtten og LAG-midlerne kommer også fra søjle 2. Den endelige måde, at bruge søjle 2 midlerne på bestemmes nationalt. Igen i den seneste landbrugsreform (CAP 2023-2027) flytter man flere midler fra søjle 1 til søjle 2³², og den danske aftale om grøn omstilling i landbruget er i høj grad finansieret gennem brug af midlerne fra søjle 2.

Aftalen om grøn omstilling i landbruget har som mål at nedsætte CO₂ udledningen fra landbruget væsentligt og nedbringe kvælstofudledningen for at leve op til EU's vandrammedirektiv.

For øernes landmænd er ønsket i planen om at udtage så mange lavbundslande som muligt væsentligt. Desuden er der i en ny bio-ordning (ecoscheme) afsat 580 millioner kr. i 2023-2027 til investeringer i plantebaserede fødevarer, hvilket giver muligheder for dem, der ønsker at gå den vej med ny typer afgrøder. Endeligt sættes der midler af til øget omlægning til økologi.

I forhold til at få afgræsset naturområderne og andre produktioner skal man være opmærksom på planerne om en CO₂ afgift på drøvtyggere svarende til 1.000-1.200 kr./ko.

I EU-regi tales nu også om carbon-farming, som en ny "produktionsgren" i landbruget, hvor man binder CO₂ gennem sin dyrkningsmetode og sælger denne binding til 3.part (eller bliver kompenseret via støtte). Produktionsformen regenerativ jordbrug, der inkluderer større afgrødediversitet, indførsel af permanente og flerårige afgrøder, mere skovlandbrug og samdyrkning, grønt plantetække året rundt samt reduceret jordbearbejdning, kan være en metode til at opnå en sådan binding. De regenerative metoder kan både kombineres med konventionel og økologisk dyrkning og er for øvrigt med til at gøre landbruget mere resilient (modstandsdygtigt) i forhold til perioder med tørke eller med kraftig regn³³.

På Egholm har man netop lavet en aftale mellem et landbrug der og Ålborg lufthavn, hvor ændringer i landbrugsdriften ved ændring til vedvarende græs skal kompensere for lufthavnens CO₂-forbrug³⁴.

Man kan forestille sig flere områder, hvor øerne kan gå foran og udvikle produkter, der både er ø-specifikke og tager klimaudfordringer op fx arbejdet med salttolerante afgrøder. På Sejerø fx blev i 2019 etableret et center for test med salttolerant landbrugsproduktion nær havvand³⁵.

Ifølge SEGES har EU presset på for, at den finansielle sektor investerer sine midler i en produktion, der sikrer en bæredygtig udvikling. Derfor har EU vedtaget, at den finansielle sektor skal dokumentere sine kunders bæredygtighedsaftryk, de såkaldte ESG-mål med fokus på miljø, sociale forhold og god selskabsledelse³⁶. Derfor bliver der krav om denne type regnskaber på landbrugene i forhold til generationsskifte og lånemuligheder i fremtiden. En anden måde at måle bæredygtigheden i sit landbrug er ved hjælp af analyseredskabet RISE-modellen, der måler

³² <https://lbst.dk/tvaergaaende/eu-reformer/den-nye-landbrugsreform-2023-2027/>

³³ <https://www.royalacademy.dk/da/Aktuelt/EASAC-pressemeddelelse-marts>

³⁴ Nordjyske 25.05.22 AALBORG, FRA ARTIKLEN; I et forsøg på at holde vigtige flyruter fri for fugle og samtidig reducere sit CO₂-udslip markant har Aalborg Lufthavn nu indgået en usædvanlig aftale med en af Egholms største private jordejere. Under navnet Egholm Park bliver mere end halvdelen

af et stort markområde på Egholm nu lagt om til såkaldt vedvarende natur- og græsarealer.

³⁵ <https://www.klimatilpasning.dk/aktuelt/nyheder/2019/juni/nyt-center-for-test-af-salttolerant-planteproduktion/>

³⁶ <https://www.landbrugsinfo.dk/pub-lic/4/6/f/strategi-sadan-opfylder-du-esg-ledelsesrapport>

bæredygtighed på mange parametre³⁷. En øvelse der ikke bare kan medvirke til større bæredygtighed på bedriften, men også kan afsted komme konkrete besparelser på fx energi.

På øerne giver færgerne også en ekstra klimabelastning, så det er måske en grund til at overveje hvordan man skaber værdi på øen med mindst mulig transport.

1.15. Sammenfatning, her står vi i dag

Der drives stadig landbrug på de danske småøer, faktisk er der landbrug på 71% af øernes areal. Meget af arealerne er dog underlagt restriktioner gennem naturbeskyttelseslovgivningen Natura 2000 mv. 18% af øernes virksomheder er indenfor landbrug, skovbrug og fiskeri, hvilket er 10% point mere end andelen på landsplan.

I alt er der 12.427 hektar agerjord på de 27 danske småøer. Der er mange små bedrifter³⁹ på øerne, 78% af bedrifterne er under 50 hektar. Der er 35 bedrifter over 100 hektar. Afgrødesammensætningen adskiller sig fra landsplan, der er mere græs og arealer med tilsagn under miljøordningerne, som hænger sammen med de store naturarealer på øerne. Der er mere frugt og bær på øerne, hvilket hænger sammen med gode klimatiske forhold og tradition for frugt på bl.a. sydhavsøerne.

Der er en stigende del af jorden på øerne, som ikke drives af fastboende landmænd (fjerneje). Noget drives af større landbrug på fastlandet og noget hører til gårde, som i praksis er fritidsbrug.

19% af arealet på småøerne er økologisk dyrket og 27% af bedrifterne er økologisk certificerede, hvilket er mere end i landet som helhed (11,4% og 11,8 %). De økologiske bedrifter på øerne er mindre en de konventionelle. Flere øer har ingen økologi, men to øer er helt økologiske.

I 2021 var der 10 større besætninger på over 100 DE på de danske småøer. Derudover havde 137

Et eksempel på hvordan en lille innovativ Ø-fødevarevirksomhed arbejder med klimadagsordenen er Skarø is, som for nylig renoverede produktionsapparatet med henblik på at mindske strømforbruget³⁸ De er også med i front med veganske is, brug af tang og meget mere

bedrifter dyrehold med mindre besætninger. I landbrugs-spørgeskemaet svarer halvdelen at de har husdyr på deres landbrug.

Der er stor forskel på øerne; nogle har større gårde, der stadig ønsker at vokse, andre især mindre øer med mindre landbrug står overfor generationsskifte og har svært ved at finde ny aktive landmænd. Det er dog lykkedes for nogle øer som Hjarnø - endda med nye børnefamilier som landbrugere. Endeligt ser vi nogle øer, hvor man bruger fødevareproduktionen til at profilere øen (øerne) og aktivt bruger dette i en turismesammenhæng.

Mange af landbrugene på øerne er multifunktionelle og har mange aktiviteter koblet op på landbrugserhvervet. 25% af de landmænd, der har svaret på spørgeskemaet kan betegnes som fuldtidslandmænd. Men også deltidsbrugene har mange aktiviteter som fx gårdbutik eller vejsalg. Fx svarer 12% af alle deltidslandmænd at de videreforarbejder deres råvarer og 12% er engageret i kulinarisk turisme med rundvisninger o. lign.

Landmændene på øerne er ikke ældre end landmændene i landet som helhed, alligevel er der en del generationsskifte på vej. 25% af fuldtidslandmændene overvejer et generationsskifte indenfor de næste 5 år. Nogle landmænd forpagter deres jord ud, som en måde at nedtrappe aktivisterne på, men udfordringen er, hvad der sker med de ejendomme, når de skal sælges engang, hvordan de fortsat kan drives af fastboende øboere.

³⁷ https://www.landbrugsinfo.dk/pub-lic/b/7/9/okologi_baeredygtighed_landmaends_erfaringer_med_rise

³⁸ <https://erhvervplus.dk/artikel/klumme-staerk-af-modgang-biosynergy-a-s-skruer-op-for-baeredygtighed-efter-covid-19>

³⁹ I rapporten måles på landbrugsarealer drevet samlet benævnt bedrifter dvs. både ejet og forpagtet jord - ikke landbrugsmatrikler.

22 af de 27 øer er omfattet helt eller delvis af Natura 2000, ligesom mange arealer er §3 eller andre typer beskyttet natur. Det betyder restriktioner i forhold til landbrugsdriften, men det kan også give muligheder for at blive naturforvalter, hvis støtteordninger og jordfordeling kan gå op i en højere enhed.

Mange landmænd på øerne er villige til at lade offentligheden få adgang til deres arealer via stier og markveje – med respekt for naturen, noget der betyder meget for øernes beboere og for turister. På Årø arbejder man med en handleplan for øen, der netop fokuserer på arealanvendelse, det kan være inspiration for andre.

Landbruget er i spil i forhold til bosætning på flere måder. Nye tilflyttere er tiltrukket af freden og roen og det sociale liv på øen. Samtidigt svarer mange øboere i spørgeskemaet at landbruget er en vigtig del af øens identitet. Nye beboere kan også være mennesker, der midt i livet ønsker at realisere en drøm om fødevarerproduktion, eller et deltidsbrug med fokus på natur. Ikke at forglemme i forhold til bosætning og generationsskifte, er de øboere, der kommer hjem til øen

igen, med ønsket om at drive landbrug/fødevarerproduktion.

Landbruget har stadigvæk en rolle som kulturbærer på småøerne, men med færre landmænd og på nogle øer med mange nye beboere med baggrund i byen, kommer der et andet syn på og nye krav til landbruget som forvalter af store arealer på øen. Samtidigt er der et stort ønske om at kunne købe lokalt producerede fødevarer. Muligheden for dette, kan også være med til at skabe en forbindelse til landbruget helt lokalt.

Turisterne søger også ro og natur, men vil samtidigt gerne have oplevelser, og skal helst have mulighed for at lægge penge på øen. Der ligger et stort potentiale i koblingen af lokale råvarer og spisesteder. Det ses eksempelvis på Egholm, hvor Egholm Bryghus brygger af eget maltbyg i samarbejde med den lokale restaurant Kronborg, ligesom turismeorienterede fødevareraktiviteter har et stort potentiale som en del af en mikroturisme strategi, som vi ser med lanceringen af æbleløerne og når man, som Casen fra Avernakø viser, kan udvikle en alsidig fuldtidsbedrift med stort salg målrettet sejlere og andre turister.



Del 2. Fremtidens ø-landbrug

2.1. Landbrug som erhverv i fremtiden

Det er værd at bemærke at en konkret alder ikke altid er bestemmende for, hvornår man ønsker at gear ned eller stoppe. Som i casen fra Egholm kan man sagtens være nytænkende og investere i sit landbrug selvom man er over tres, der kan også være ønske om at trappe ned tidligere, hvis man fx står overfor større investeringer i husdyrholdet eller der er en mulighed for at gå ud af erhvervet på en gunstig måde, som fx ved en multifunktionel jordfordeling el.lign.

Det kan være svært for unge at komme ind i landbruget, men der andre veje end at overtage en større produktionsgård.⁴⁰

Der er den traditionelle mulighed for generationsskifte indenfor familien (et udvidet familiebegreb), hvor forskellige ordninger skal gøre det nemmere for yngre kræfter at tage over (YJ-lån, skatterabat og andre støtteordninger) Det er også en fordel, hvis man i et glidende generationsskifte kan foretage investeringer, der er rettet mod den ny generations ønsker til driften. På øerne vil en ny familie-generation desuden både have indsigt i ø-liv og vilkårene for driften på en ø.

"Familie generationsskifter og ejerskifter til nær medarbejder giver den fordel, at den udskudte skat ikke skal betales, men kan indgå i egenkapitalen, hvilket giver køber en lavere gæld, mens sælger får nogenlunde det samme økonomiske udgangspunkt. Udfordringen ved flere af modellerne er, at der er behov for etablering af samarbejde og tillid mellem både sælgere eller investor samt købere, og det kræver en stor indsats at få det til at køre gnidningsfrit. Hvis samarbejdet lykkes, kan det imidlertid være meget frugtbart, fordi både en tidligere ejer eller en ekstern investor ofte medbringer værdifuld erfaring, der kan være til stor gavn for den nye ejer".⁴¹

Der også muligheden for som ung, at starte med en mindre ejendom og deltidsarbejde og så udvide efterhånden enten med mere jord og

besætning, eller med en turismeorienteret produktion. På fastlandet ser man flere helt små intensive grøntsagsproducenter, der kan skabe flere arbejdspladser på bare nogle få hektar⁴². En sådan intensiv grøntsagsproduktion kunne skabe synergi i forhold til både øboere og spisesteder på øerne, der ønsker flere lokale produkter. Det kræver, at der kan sikres tilstrækkelig stor omsætning, og selvfølgelig at der findes en passende (i både pris og areal) ejendom til salg eller jord til forpagtning. Hvilket vi kan høre i casen fra Orø kan være en udfordring.

Som beskrevet i casen fra Orø er det også muligt at samarbejde med Den Økologiske Jordbrugsfond, som med deres model kan være med til at finansiere købet af en ejendom og løbende være sparringspartner for forpagterne både med hensyn til produktion og en samlet bæredygtighedsstrategi for ejendommen. Denne model kræver, at man har potentielle forpagtere under 45 år, der er interesserede på forhånd.

SAMSØ FOND

På Samsø (og Bornholm) har man udviklet en model, hvor man opretter en fond, der er klar til at købe egnede ejendomme, når de kommer til salg.

Først derefter finder man egnede forpagtere. På Samsø har man købt nummer to ejendom i 2018. Den første ejendom har sidste år forlænget kontrakten med de nuværende forpagtere, der har været i gang siden 2018. De har en intensiv økologisk grøntsagsproduktion og en mindre ægproduktion målrettet både Samsinger og turister. Der er desuden udlejning af hytter på ejendommen

I bilaget afsnit V.2.1 kan man læse mere om disse tiltag.

⁴⁰ https://www.landbrugsinfo.dk/-/media/landbrugsinfo/public/b/4/2/js_19_7696_drom-mer_du_selvstaendig_landmand.pdf

<https://okologi.dk/viden-om-oekologi/generations-skifte-og-etablering/koebe-eller-saelge/>

⁴¹ Rapport fra debatmøde om generationsskifte på Axelborg 2019

⁴² <https://ohave.dk/>

Orø Microjordbrug

Anna Agger og hendes partner kom til Orø i 2017, hvor de havde købt en lille grund og var gået i gang med at bygge et mindre hus. Anna, som er akademisk uddannet og har arbejdet i mange år som lektor i pædagogik og kommunikation, havde taget en supplerende uddannelse til landmand på Kalø Økologiske Landbrugsskole. Hun havde ønske om at starte et mindre hønsehold og en slagtekyllingeproduktion med direkte salg op, for på sigt at skulle leve af dette.

Første hurdle var at finde det nødvendige (mindre) areal til fjerkræet. Som Anna siger, ejes en stor del af jorden på Orø af én stor bonde og de øvrige landmænd på øen, har også ønske om at købe mere jord for at opnå balance på deres ejendomme. "Så ingen her ønsker at bortforpagte jord og er hurtige til at købe, når der kommer noget til salg".

Orø er også blevet populært som fleks-boligsted, så de små charmerende husmandssteder, der kommer til salg, bliver købt til bolig og noget af jorden bliver solgt fra. Men hvis man ikke har en gård i forvejen, kan man ikke købe landbrugsjord uden en bolig til og de attraktive ejendomme er forholdsvis dyre.

Det lykkedes at leje 2 hektar jord, som i princippet havde været en stor have og her startede Anna sin produktion med 75 æglæggere og 600 slagtekyllinger. Der blev arbejdet med holistisk afgræsning, så dyrene blev flyttet hver dag. Kyllingerne først beskyttet mod rovfugle i græsningsbure, senere i åbne flytbare bure. Kyllingerne blev solgt lokalt på Orø til private og restauranter og i perioder på markeder i København, der kun ligger 1 time og et kvarters kørsel væk. På et tidspunkt, blev lokale via Facebook opfordret til at komme med nedfaldsæbler til kyllingerne og det var overvældende så mange der kom. Når de så senere kom og købte en kylling, sagde de, at de glædede sig til at smage deres egne æbler. Denne slags kontakt vil Anna gerne have mere af og siger, at det er særligt for øerne, at man engagerer sig i det lokale. Fordi driften var på lejet jord, måtte der udvikles en flytbar måde at opbevare foder og andet på.

Desværre skulle ejeren bruge jorden selv og så gik jagten på jord ind igen. Heldigvis fandt de en ejendom på 13 ha, der kunne bruges og de kontaktede Danmarks Økologiske Jordbrugsfond (DØJF), som Anna kendte fra sin landbrugsuddannelse, og tanken om Orø Fællesjord spirede frem.

Orø Fællesjord

For at brede tanken om adgang til jord på Orø ud, både til konkrete økologiske fødevarerprojekter, hvor det er et ønske at holde gælden så lav som muligt for at kunne arbejde i en lille skala, og også for dem, der gerne vil have en stor køkkenhave til selvforsyning, plante fredskov, lave skovhaver osv. Har man etableret "Orø Fællesjord". Med Orø Fællesjord, vil der være mulighed for adgang til jord og også til et fællesskab omkring jorden. Der er lavet en forretningsplan (som jordbrugsfonden kræver) og vedtægter for foreningen. Der er lige nu 16 medlemmer i foreningen, men der forventes klart flere når handlen er på plads. Planen er at overtage jorden efter høst i år, hvorefter jorden klargøres og der hegnes fordi der er mange rådyr, ræve og harer på øen.

Udgangspunktet er at etablere et skovlandbrug, hvor man bruger alley-cropping (rækker af træer med dyrkningsjord indimellem), 2 ha med fredskov (her er allerede givet tilsagn fra Growing trees Foundation om at sponsorere træerne), og permakultur-beplantning. Lige nu er der interesse fra andre, en der vil etablere planteskole med specielle træer, en der ønsker at lave slagtekaniner og der har været interesse fra nogen, der vil lave cider.

Fortsættes næste side

Anna håber, at der er mindst én mere, der går ind i projektet med målet om en fuldtids-arbejdsplads, så det giver noget kollegialt. Med 13 ha og denne type dyrkning er der plads til flere heltidsproduktioner.

Ellers ønsker foreningen at der er mange, der kan få glæde af arealerne, fx har man kontakt med hundeejere på Orø, der synes det vil være skønt, at få en hundeskov. Anna er rigtig glad for denne ide, der også vil tiltrække andre mennesker til Orø Fællesjord end de meget økologisk orienterede for projektet skal være for alle.

Økonomien skrues sammen så de, der reelt dyrker jorden, betaler for det, og en form for foreningskontingent for den brede medlemskare. Der er anden finansiering i spil, som køb af sponsortræer. Basisbetalingen for forpagtning af jorden fra den Økologiske Jordbrugsfond kan finansieres via hektarstøtte og støtte til dyrkning af frugttræer, men det er ikke helt let at få de ordinære støtteordninger til at fungere, når man laver denne type landbrug. Heldigvis er der i Økologisk Landsforening projekter med skovlandbrug, hvorfra der kan hentes viden og konsulenthjælp.

Anna har tidligere søgt og fået LAG-midler til et mobilt fjerkræslagteri, fordi det er meget svært at finde slagtemulighed tæt på Orø. Da Anne måtte stoppe fjerkræproduktionen indtil der var fundet jord igen, har dette måttet sættes i bero. I stedet håber hun, når projektet med Orø fællesjord kommer op at køre, at der kan søges til en fælles produktionsbygning, hvor der både kan slagtes, laves gårdkøkken og andre forarbejdningsmuligheder. Der er kommet lempeligere regler for slagtning af høns og kaniner, så det er ikke så svært at få op at køre som tidligere. Når projektet er på plads, skal Anna og hendes partner bygge hus på grunden, da der ikke er et stuehus nu. I den forbindelse har Landbrugsstyrelsen været meget imødekommende, normalt udstykker de ikke under 30 hektar til en ny landbrugsejendom, men fordi det er på en ø, har man udvist forståelse for at udstykke denne ejendom selvom den kun er på 13 hektar.

Lige nu arbejder Anna for en virksomhed der laver bæredygtige bofællesskaber, et job det er muligt kan fortsætte på deltid i en opbygningsfase.

Den Økologiske Jordbrugsfond

Kim Qvist er direktør i Danmarks økologisk jordbrugsfond. Fondens formål er at få investeringer til køb af jord, så der kan skabes generationsskifte og mere økologi, natur, biodiversitet og en markant klimaindsats, gennem opkøb og økologisk videreforgtning af landbrugsejendomme.

Fonden er samarbejdspartner omkring Orø Fællesjord.

Fonden går kun ind i projekter, hvis der er en dedikeret kommende ejer(e). I projekterne ønsker man en klar forretningsplan, hvor både landbrugsdrift og adgang til markedet for produkterne er beskrevet, så den grundlæggende fremtidige økonomi er på plads. Derudover ønsker man et bevidst arbejde med bæredygtighed bredt, for også at få et positivt afkast i form af klima, miljø, biodiversitet, drikkevand og økologi. På Orø ligger ejendommen på et vandindvindingsområde med et mindre vandværk, hvilket gør den ekstra interessant. Når fonden går ind i købet af en ejendom, købes denne, stuehus og nogle hektar videresælges så til de ny forpagtere samtidigt med at de forpagter resten af jorden, der ejes af fonden.

Fortsættes næste side

Man har også været i kontakt med gode borgere på Tunø. Her er ifølge Kim Qvist kun 2 landmænd tilbage. De øvrige lodsejere er typisk sommerhusejere. På Tunø ville man gerne have at der skete noget med jorden, så der ikke kun er græs. De ville gerne tiltrække unge mennesker som kunne drive landbrug og gerne kunne forsyne de rigtigt mange sommerhusgæster med friske produkter i sommertiden. Det er baggrunden for en generel positiv tilgang til at sikre jord nok en til ny generation. Men for at fonden kan gå ind i et projekt kræver man jo altid at der er et bud på mulige forpagtere under 45 år. De skal overbevises af gode kræfter på øen, men trods indsatsen har det hidtil ikke været muligt at finde nogen. Kim Qvist siger at han godt kunne finde forpagtere til et sådant projekt på fastlandet, men det er en barriere med en ø med meget lille skole, få færgeafgange, en lang sejltid og andre logistikudfordringer, så projektet kan ikke realiseres lige nu.

Kim Qvist er ikke afvisende overfor at gå ind i andre projekter på øerne. Som han siger, "Øerne har potentiale, fordi det er noget følelsesmæssigt. Du kan ikke finde en dansker, der ikke har veneration for en ø. Det kunne være et spændende projekt på en ø, hvor man via småskala landbrug lavede demonstration af hvordan man kan kombinere landbrug, økologi, biodiversitet, klima, natur etc., der går hånd i hånd på en helt ny måde. Så skulle du se folk komme rejsende, for alle vil have ordentlige fødevarer. Den progressive ø, der ville vi (fonden) gerne være med, også med risikovillig kapital, det handler ikke kun om dyrkningsarealerne, men også relationerne i forholdet til landbruget på øen".

Han siger; "Det kunne også være et spændende projekt, måske i samarbejde med COOP at lave en fælles crowdfunding platform for alle 27 småøer, hvor danskerne kunne bidrage. Når puljen er tilstrækkelig stor, kan øerne melde ind hvilke projekter de har, som kunne støttes".

Sidste ide er fra hans side er, at man kunne lave alliancer med større virksomheder på fastlandet, der opkøber jord som en del af deres CSR-strategi, det vil indebære skovrejsning som bidrager til deres CO2-regnskab, men også give mulighed for andre tiltag, der giver liv på øen.

Projektets hjemmesider:

<https://www.facebook.com/search/photos?q=orø%20microjordbrug>

<https://www.facebook.com/search/posts/?q=orø%20fællesjord>

2.1.2 Nye iværksættere på øerne

Den sidste type ny fødevarereproducenter på øerne er ikke unge mennesker, men mennesker midt i

livet, som har lyst til en ny "karriere" og til at realisere en drøm, der giver mening i deres liv.

En undersøgelse af Smagen af Nordjylland deler de nye fødevarereiværksættere, man har set der, op i tre arketyper:

DET GRÅ GULD Som arketype, har Det Grå Guld rundet de 50 år og er økonomisk uafhængig af det projekt, fødevarereproduktion er blevet for

dem. Den må gerne give overskud, på et tidspunkt, men der er ingen brændende platform. Deres udgangspunkt for at arbejde med fødevarereproduktion er vidt forskelligt, men som udgangspunkt starter det som en hobby og udvikler sig derfra. Ofte er det ønsket om et simplere liv, arbejdet med ægte råvarer, et liv i balance med miljø og natur og/eller tilbagevenden til sine rødder, der har været udgangspunktet for deres projekt. Det Grå Guld har ofte en akademisk baggrund og har brugt meget tid på at sætte sig ind

i en lang række aspekter af de produkter de arbejder med.

IDEOLOGERNE Ideologerne er som navnet beskriver, drevet af andre motivationsfaktorer end almindelige virksomheder. Der er ingen entydig beskrivelse af en ideologs baggrund. Det kan være familiemæssige forhold, eller oplevelser både tidligt og sent i livet, der får ideologerne til at tænke og handle som de gør. Der er derfor heller ingen typisk alder for denne gruppe. For disse producenter er måden der produceres på vigtigere end selve produktionen. Høj troværdighed og lille men loyal kundegruppe, der eventuelt nås med postordre i hele verdenen?

MØNSTERBRYDERNE For Mønsterbryderne er der kun en vej og der er frem. Dette er deres levebrød og de har et klart ønske om såvel vækst som profitabilitet. Mønsterbryderne har typisk rødderne solidt plantet i et håndværk, hvor de som mange andre er udlært og sandsynligvis har arbejdet i flere år. De har på et tidspunkt indset at diversifikation er vejen frem det er ofte yngre med et stort gåpåmod⁴³

Især den første gruppe, ser vi repræsenteret hos fødevarer virksomhederne på øerne. Især på de øer, hvor der er øget tilflytning, her efter corona-

perioden, er de potentielle ny købere af landbrugsejendomme. De er ressourcerstærke og veluddannede og vil gerne gå professionelt til deres projekt. De er tiltrukket af ø-livet, men er ikke selvrepræsentanter for den traditionelle landbrugskultur.

Det er ikke ualmindeligt, at man vælger en landdistriktsbaseret og fødevarerorienteret beskæftigelse som en "anden karriere," og mange har succes med det. En dansk undersøgelse viser, at iværksættere i småskala fødevarer sektoren, som kommer fra andre brancher og områder, har en væsentlig fornyelseskraft og er højt værdsatte i deres lokalområder.⁴⁴

I landbrugs-spørgeskemaet har vi spurgt til de nuværende fødevarerproducenters uddannelse, og her kan vi se, at de er ganske veluddannede. 35% er uddannet landmand/gartner, 5% har en anden uddannelse indenfor fødevarerhvervet (som fx fødevaringeniør), 11% er ufaglærte, 19% har en anden faglig uddannelse end landmand, 10% har en korte videregående uddannelse og 27% har en længere videregående uddannelse. Flere (15) har mere end én uddannelse. Figur V.2.O i bilaget.

2.2. Deltidslandbrug som bosætningsstrategi

Udover fødevareriværksætterne findes en gruppe potentielle øboere, der "bare" ønsker at etablere sig med et deltidslandbrug. Fællesnævneren for motiverne til at være deltidslandmand er "det gode liv på landet". På landsplan udgør deltidslandbruget mellem 60 og 80% af alle landbrug i samtlige landsdele⁴⁵, som undersøgelsen af deltidslandbruget siger; "Deltidslandbruget er en integreret og meget betydningsfuld del af befolkningen i landdistrikterne og bidrager blandt andet til at opretholde institutioner, handel, turisme, naturpleje og anden aktivitet i landdistrikterne", hvilket også må være gældende på småøerne.

I landbrugs-spørgeskemaet er der 39% der har svaret, at de har under 25% af deres indtægt fra landbruget og 20% at de har mindre end 50% af

deres indtægt fra landbruget figur V.2.D i bilaget. Disse må betegnes som deltidslandmænd. Samtidigt kan vi se, som tidligere nævnt, at flere af disse har gårdbutik eller vejsalg, så deltidslandmændene kan stadig bidrage til oplevelsen af et aktivt nærmiljø, muligheden for lokale fødevarer og en kobling mellem land og "by", og dermed til yderligere bosætning.

Flere gårdbutikker kan være med til at skabe dynamiske og levende lokalsamfund båret af landlige værdier omkring uformel kommunikation og uforpligtende relationer. Lokale og kommunale bosætningsstrategier kan med fordel anvende gårdbutikker som udstillingsvindue⁴⁶.

Hvis denne gruppe skal nås, skal man overveje

⁴³ Jensen, Smagen af Nordjylland, 2016.

⁴⁴ Erhverv og landdistrikter (kapitel 8 i viden-syntese), 2015.

⁴⁵ https://www.landbrugsinfo.dk/-/media/landbrugsinfo/public/7/a/e/analyser_tal.pdf

⁴⁶ Johansen, P. H., & Frølund, M., 2017.

hvilke typer ejendomme, der er attraktive og hvordan de kan formidles. Måske er der ikke brug for så meget jord. Fx hvis en ejendom opkøbes af en større landmand og stuehuset skilles fra, vil det være hensigtsmæssigt med noget fleksibilitet i forhold til hvor meget jord, der skal følge den

2.3. Højværdiafgrøder og multifunktionelt landbrug

Der er et stort potentiale i kobling mellem fødevarerproduktion, turisme og bosætning.

Ifølge fremtidsforsker Kirsten Poulsen, er der et paradigmeskift på vej. Forbrugeren vil have fokus på værdi fremfor volumen. Der skal spares på ressourcerne og fremfor ting, bliver pengene kanaliseret over i bedre og nye fødevarer. Økologien kommer fortsat til at spille en rolle, men i bredere forstand - klima og bæredygtighed, der inkluderer ophav, lokalitet, sæson og naturlighed bliver vigtigt. Der bliver krav om mere lokal mad i butikkerne og ønske om flere små producenter, men højgastronomien presses – kvalitet ja, men mindre nørderi (markedsrapport 2021)⁴⁷.

Samtidigt fortsætter trenden med at spise mere ude ifølge fremtidsforskeren. Det giver mulighed for, med de rette tilbud, at få flere af "madpakke-spiserne" til at købe frokosten og eftermiddagskaffen på øen. Dette giver koblet med den ny mikroturisme trend et potentiale for flere tilbud på øerne, gerne tilbud hvor lokale fødevarer, produkter og landlige oplevelser spiller en hovedrolle.

*Mikroturismen rammer nemlig lige ned i en turismetrend, hvori tilrejsende turister efterspørger autentiske oplevelser og gerne vil besøge små attraktioner og kulturoplevelser, høre om stedernes historie samt spise lokale fødevarer på kroen og overnatte på et lille B&B.*⁴⁸

Der er også potentiale i mere lokal fødevarerproduktion af basisfødevarer som grøntsager, kød også gerne i mindre udskæringer, most, honning, frugt, bær osv. Med det rette fokus på mængder,

fråsolgte ejendom. Som landbrugs-spørgesmaet fortæller, er der også en del i denne gruppe, som ser sig som naturforvaltere og dermed er mere interesserede i arealer med større naturindhold og måske jagtmuligheder.

højsæsoner, samarbejde med spisesteder og eller købmand og eget vejsalg eller gårdbutik. Gerne på en måde, så også de fastboende udenfor højsæsonen fortsat kan have fornøjelse af gode lokale råvarer, som mange ønsker. Casen fra Avernakø fortæller hvordan man kan arbejde meget målrettet med en sådan produktion.

Det skal selvfølgelig bemærkes at first-moverne, som fremtidsforsker Kirsten Poulsen tager udgangspunkt i, udgør en mindre del af befolkningen. De er alligevel med til at vise, hvor en større del af befolkningen følger senere, især den del, som er villig til at bruge penge på god mad og oplevelser. Som Flemming fra Avernakø fortæller i casen, er de mange sejlere og turister, som køber kød og grønsager i deres gårdbutik villige til at betale det, det koster, så længe kvaliteten følger med.

I en undersøgelse fra Landbrug og fødevarer udgør de grønneste forbrugere 40% af befolkningen. 12% kalder de madspecialister, 13% madidealister og 15% er grøntentusiastene, som er de yngre vegansk og vegetarisk orienterede. Det er de grupper, der kan forventes at bruge flest penge på mad og madoplevelser⁴⁹. Men det betyder også at 60% af befolkningen er mere traditionelle i deres tilgang til mad og oplevelser. Men autentiske oplevelser, lokal mad og tilbud, der kobler det mere traditionelle med ø-oplevelser favner bredt.

Som nævnt tidligere tilbyder flere fødevarerproducenter kulinarisk turisme. Rundvisninger eller smagninger o. lign aktiviteter mod betaling kan bidrage til den samlede økonomi.

⁴⁷ <https://okologi.dk/media/wusdzzrw/markedsrapport-2021.pdf>

⁴⁸ Landdistrikternes Fællesråd: <https://www.landdistrikterne.dk/mikroturisme/>

⁴⁹ Landbrug og Fødevarer: Markedsanalyse her er danskerne 2021.

Websalg er en måde at forlænge sæsonen på og forbinde en god sommeroplevelse med senere at få smagen igen hjemme i stuen eller til brug for et specielt arrangement. Websalg kunne også være en måde at nå specielle kundegrupper på i hele verdenen fx gennem målrettet brug af de sociale medier. Årø Vingård og Egholm Bryghus er eksempler på virksomheder med websalg.

Landbrugsgeograf Anders Wästfelt kalder det et paradoks, at der er en fremherskende agenda omkring at kun store gårde med store maskiner og stadig højere produktivitet, målt som tons produktion pr. hektar, kan være mere

konkurrencedygtige; men han ser andre og mere attraktive veje at gå. Han ser, med reference til de bynære landbrug, at lønsomhed ikke skabes gennem at masseproducere mere til et verdensmarked, men gennem at producere højværdi-afgrøder, inddrage værdikæden, forarbejde og sælge direkte. Han er bl.a. inspireret af Italien og Frankrig, hvor lokalt producerede specialiteter anerkendes og værd(i)sættes. "Den nye tid er at skabe nær-produceret, høj-kvalitets mad, som de periurbane brug gør det. Lønsomheden afhænger af hele set-up'et: Indretning; hvordan du sælger og til hvem; af værdikædeintegrationen. Ikke størrelsen." ⁵⁰

CASE 5: EGHOLM

EN SLÆGTSGÅRD I KONSTANT UDVIKLING

Anne Kathrine Axelsen er vokset op på en gård med malkekvæg på Egholm med 70 tønder land. På gården, som hun driver sammen med sin mand Ove, er hun nu sjette generation.

Selvom hun gik på landbrugsskole da hun var 20 år, havde hun ikke tænkt på at skulle slå sig ned som landmand, men en dag ringede hendes mor, at hendes onkel på Egholm skulle sælge jorden fra - ville hun ikke komme hjem og få halvpert i gården? Ove og hun tænkte, "man kan da altid prøve.... Og de er her da endnu". Ove kendte ikke til landbrug, så første dag blev han sendt ud at tromle med den lille røde Ferguson. I dag er det ham, der står for maskineriet og gården var en af de første, der gav gødning med GPS-udstyr.

I starten avlede man bl.a. kål til COOP, det giver meget håndarbejde og den ældre generation var ved at være slidt, så da priserne på frø gik op og prisen på kål gik ned stoppede de med kålen. Nu blev hovedafgrøden hvede med udbytter på over 10 ton/ ha, som ikke var normalt den gang, men en kombination af stærk jord og dygtighed gav resultater. Kort efter de overtog gården, startede de også et maskinfællesskab. De mange ældre landmænd på øen kunne ikke opbevare deres korn efter høst og fik derfor ikke så høje priser for kornet. De købte en mejetærsker og fik bygget tre siloer og lavet et korntørreri. Så kornet kunne høstes, tørres og opbevares der, men separat for hver landmand. Ove forhandlede gode priser på kornet. Parret kørte også maskinstation og hentede gødning på fastlandet for færgerne kunne ikke tage større lastbiler, men Anne Kathrine og Ove havde en rendegraver. "På den måde har det været en mekanisering af hele øen, og har nok været med til at holde liv i nogen landbrug, de ældre var ikke så interesserede i mekanik", siger Anne Kathrine.

Men så var der flere af forældre generationens landmænd, der stoppede og jorden blev solgt. Ove og Anne Kathrine købte noget af jorden, og driver i dag knapt 100 ha ud af de 520 ha i drift på Egholm. De er nu de eneste fuldtidslandmænd på øen. De øvrige tre er en fritidslandmand der driver naturdrift på et større areal, en landbrugs konsulent fra Ålborg, som afgræsser naturarealer med kvæg og holistisk afgræsning og endeligt Egholm Folkefarm, som dyrker grøntsager på et deltidsbrug. Så i dag drives hele Egholm økologisk.

"Det med økologien startede med Egholm Folkefarm i 2014, vi kom med et år senere", Fortæller Anne Kathrine, "og så kom resten". Der kom en masse nye regler, som gjorde at man kunne tildele mindre gødning, så blev markerne mere åbne og krævede kemi mod ukrudtet.

Fortsættes næste side

⁵⁰ A. Wästfelt, personlig kommunikation, (30.06.2020). (Citeret i landbrug og værdikæder 2021)

CASE 5: EGHOLM**EN SLÆGTSGÅRD I KONSTANT UDVIKLING****- fortsat**

Så vi lagde al jord ud til kløvergræs, og havde egentlig tænkt os bare at sælge wrap eller få nogen til at afgræsse markerne. "Faktisk tog vi begge taxa-kørekort og tænkte gården kunne være på deltid. Men det var jo ikke det vi ville, vi har altid kunnet lide friheden ved at være landmænd, så vi har gjort store krum-spring for at kunne blive ved".

"Der var så en fra Ålborg, der spurgte om vi ikke kunne lave økologisk maltbyg til deres whisky produktion. Vi har nu ca.10 ha med maltbyg og derudover rug og hestebønner og næste år også ærter i sædskiftet, og så kløver, der kun er grøngødning og bliver slået af, for vi vil ikke begynde at importere dyregødning til øen". Lidt dyr fik de dog, da de så et nyt flytbart system til slagtegriseproduktion, der flytter stald og ind-hegning hver dag. "det er et godt griseliv og de vil kunne æde resterne fra bryggeriet, men lige nu er korn/foderpriserne så høje at det står tomt".

Nyeste projekt er bryggeriet, som kom i stand i et samarbejde med Kasper fra restaurant Kronborg på Egholm og Ronnie, som også bor på øen. Det har til huse i den ene af siloerne og samarbejdspartnerne har selv bygget det meste i løbet af det sidste år. De har fået 300.000 fra LAG-midlerne, ø-støttelån og solgt folkeaktier, for at finansiere bryggeriet, som blev større end Katrine og Ove egentlig havde forestillet sig det i første omgang. De laver lige nu 15.000 liter øl om året, restaurant Kronborg regner med at sælge 9000 liter øl i sommersæsonen og de sælger selv en del direkte og gennem deres webshop. "Vi vil gerne brygge mere, men så behøver vi flere lagertanke og ovenpå bygningen med bryggeriet håber vi at kunne bygge et udskænkingssted. Der er en fantastisk udsigt over øen når man kommer lidt op i højden", siger Anne Kathrine. "Vi synes det er spændende at prøve noget nyt. Især det her bryggeri. Det er tilfredsstillende, at den byg vi har avlet, bliver til malt og vi bruger vores eget vand. Vi har fingrene i det hele fra den dag kornet bliver høstet på marken til det bliver tappet på flaske".

Overvejelser om generationsskifte er slet ikke på tale, selvom parret er i starten af tresserne. Men måske skal Ø-landshveden sælges til møllen Aurion, "så skal vi Demeter-certificeres og det kræver mere end øko-logien..... nu skal bryggeriet lige på plads og så ser vi". Deres bedrift er en fuldtidsbedrift i dag selv med kun 100 ha, så på den måde er de indtil videre fremtidssikrede.

Hjemmeside: <https://www.egholmbryghus.dk>

CASE 6: AVERNAKØ**ALSIDIG PRODUKTION MED FOKUS PÅ DIREKTE SALG**

Flemming Christensen er født og vokset op på en gård med malkekvæg på Avernakø. Han har været afsted for at få en gartneruddannelse, men har altid ønsket, at blive på Avernakø og heldigvis ville han kone Ulla gerne med. De startede med en ejendom på 6 hektar midt på øen. Flemming har altid dyrket grøntsager til turisterne derhjemme, og det fortsatte her, hvor der også kom drivhuse til. Så fik han forældrenes jord i forpagtning og i dag driver de 40 hektar, 100 moderfår, 10 Hereford ammekøer og lidt grise. Dertil 2000 frugttræer plantet de seneste år og en ældre forpagtet frugt-plantage. Flemming synes det er spændende at arbejde med frugten. De laver 4-5000 liter most i 3 liters bokse og på flasker. Der kommer et mobilt mosteri, som kan moste alle æbler på én dag og så er mosten fødevareregodkendt og lige til at stille på hylden.

Fortsættes næste side

CASE 6: AVERNAKØ ALSIDIG PRODUKTION MED FOKUS PÅ DIREKTE SALG - fortsat

De har en gårdbutik, hvor det meste af det, de producerer sælges. Indtil nu har Flemmings kone haft arbejde på fastlandet og Flemming forskellige jobs på øen, men fra denne sommer, bliver det på fuld tid på gården for begge, fordi gårdbutikken udvider med en frokostcafé. Formodentlig skal de også have noget hjælp i højsæsonen, hvor der både skal plukkes jordbær, sælges kød og grøntsager i butikken, og serveres frokostretter baseret på deres egne råvarer i caféen. Ja og så er der også en ferieejlighed. Udenfor højsæsonen er der dog selvbetjening i gårdbutikken.

Flemming fortæller, at med 4-5000 anløb hvert år er sejlerne er vigtige kunder. "Vi skærer alting op til bøffer og får det pakket med to i hver, resten ryger til spegepølser og andre pølser – det er utroligt så mange spegepølser vi kan sælge". "De frosne bøffer tør hurtigt og så på grillen, eller de kan tør langsomt i køleboksen på skibet. Ofte køber sejlerne flere pakker ad gangen, og gode steder rygtes hurtigt, så vi skal have fyldt helt op inden sæsonen starter. I august kommer tyskerne og hollænderne, og hvor danskerne vil have bøffer, går de efter lammekødet". "Kunderne betaler, hvad det koster, så længe kvaliteten holder, og vi er troværdige omkring det vi laver". "Det betyder også, at vi nogle gange må melde udsolgt". "Derudover sælger vi til fritidshusgæsterne og endagsturisterne kommer også forbi, men de køber oftest kun en is".

Der er et tæt samarbejde med købmanden på Avernakø. Om sommeren fører hun kun Flemmings kød, og til samme pris som i gårdbutikken. Flemming har også et samarbejde med Superbrugsen i Fåborg. De er meget interesserede i lokale varer. De sælger mosten og har lammekødet i perioder; 6-10 lam, 5-6 gange om året. Det sælger godt, selvom det jo er dyrere end newzealandsk lam. Mosten sælges kun der og så i gårdbutikken. De har også samarbejdet med den ny festival Avernax, med grillstegte lam, grillning af pølser og så mange grøntsager, de har kunnet magte til de 7-800 mennesker som kommer der. De averterer på havnen, og som Flemming siger, "på Avernakø kan man ikke dø af sult, man kan få det meste her". "Jeg synes det er en vigtig del af øen, at der er produkter herfra, de lam man kan se på øen, kan man også smage her".

De har et rigtigt godt samarbejde med Vester Hæsing slakteri ikke så langt fra Fåborg. Dyrene læsses i kreaturvognen, køres på færgen, færgefolkene kører vognen af færgen og slagterens vognmand henter dyrene der. Slagteriet arbejder også om sommeren, kan pakke tingene efter ønske, og har kapacitet nok til at kødet kan hænge og modne på den rigtige måde. De laver også grillpølser og spegepølser. Gårdbutikken sælger det meste frossent, men lige når kødet kommer hjem, slår de en seddel op, og så er der rift om det ferske kød.

"Vi har ikke så ofte brug for dyrlæge", siger Flemming. "Vi bruger en dyrlæge i Ringe, som har forstand på får, og fåreavlerforeningens telefoniske dyrlægeservice". "Engang måtte jeg selv sprætte et dødt får op og sende et billede, men så stillede dyrlægen diagnosen og jeg kunne selv behandle, fordi jeg har medicin håndteringskursus". "Vi kan dog altid få dyrlægen hertil om nødvendigt, det er bare dyrt".

Flemming og Ullas datter på 25 er uddannet landmand og med erfaring fra en stor lammeproduktion. Hun har planer om at komme hjem til øen, og så er planerne at udvide fårebesætningen og arbejde med at kunne levere lam året rundt. Lige nu er der ikke jord til salg på øen, men der er flere ældre landmænd, så formodentligt kommer der jord på et tidspunkt, de kan starte med at forpagte. Men der er mere og mere jord på Avernakø, der bliver lagt ud i naturgræs, der aldrig pløjes. De vil gerne afgræsse enge og andre naturområder. Men med den måde, de driver fåreavl på, er det vigtigt med noget godt foder, så markerne skal helst kunne lægges om med jævne mellemrum.

Hjemmeside: <https://avernakø-gårdbutik.dk>

2.4. Fagligt netværk

Tidligere har der på øerne været et aktivt fødevarenetværk. Det var i en periode i 00'erne, hvor der opstod mange nye fødevareaktiviteter. Netværket arbejdede med erfaringsudveksling og inspiration, og søgte og udførte senere flere projekter både med fælles markedsføring i DK og udenlandske salgsmæssigheder. Netværket udviklede også et mærke for økologiske produkter fra de danske småøer. De senere mange år, har netværket ikke været aktivt og det har derfor været naturligt i undersøgelsen, at spørge landmændene om man ønsker en form for netværk på tværs af øerne. 30 % svarer ja, 26% nej og hele 44 % svarer ved ikke. Den store ved ikke andel er muligvis fordi typerne af netværk først beskrives, efter der er svaret ja.

Spurgt om hvem netværket skal være for svarer de fleste; gerne bredt for alle, der arbejder med jordbrug og fødevarer (34%) Til indholdet i netværket svarer de fleste; det skal være først og fremmest et generelt netværk og erfaringsudveksling (72%) (se øvrige tal i bilag V.2.P, Q og R)

I en kommentar, siges det endvidere; *"Jeg ved ikke hvad I kunne gøre ved det.... men, jeg har tidligere været meget aktiv i Sammenslutningen af Danske Småøers netværk, har følt mig meget forbundet til andre og har haft MEGET STOR glæde af komme regelmæssigt på andre øer, men de givne aktiviteter/initiativer dør oftest ud pga. afstande, transportudgifter og for lille "kritisk masse" (for få interesserede i et givet tema). Jeg er meget åben overfor nye netværksformer, men det bæres oftest af netbaserede løsninger og for mig var/er den helt store oplevelse at mødes på vores respektive øer :-)"* Kommentar fra øbo-spørgeskemaet

Konklusionen må være, at der er et ønske om at mødes på tværs af øerne for at få inspiration og faglig viden. Gerne som en kombination af at mødes fysisk på en ø med et spændende projekt og med fagligt input som baggrund for forskellig netværksdannelse og opfølgning digitalt. Det vil også være en mulighed for nyetablerede og nysgerrige at få inspiration og kontakter.

2.5. Arealanvendelse som udgangspunkt for udviklingsplan på øen

Når der er spurgt ind til hvad man ønsker fra landbruget eller hvem, der skal eje det, har flere kommenteret, at det er da ikke noget andre kan bestemme. Det er jo helt rigtigt, at der er privat ejendomsret, og der skal være en respekt for forskellige tilgange til at forvalte den fx hvordan man driver sit landbrug. Samtidigt er arealanvendelsen i Danmark i høj grad reguleret, både i forhold til landbrug, natur og byggeinteresser og denne regulering er jo resultat af politiske diskussioner, som alle kan bidrage til. På øerne ses gode eksempler på hvordan man, når man har kunnet skabe enighed, kommer langt i forhold til at finde løsninger og nye veje, hvad enten det gælder adgang til naturen via stier, multifunktionel jordfordeling til gavn for natur og drikkevand, eller opretter en fond, der kan opkøbe og udleje små landbrug for at sikre generationsskifte.

Jeg synes jo begrebet "arealanvendelse" er rigtig godt, når man vil analysere/se på landbruget på småøerne: Med det begreb får man en åben tilgang til øens ressourcer: Hvad skal kvadratmeterne bruges til? Vi har et "areal" - hvordan skal det forvaltes i fremtiden? Hvordan kan forvaltningen af "arealet" styrke vores ø? Jeg synes, det har givet nogle interessant perspektiver på bl.a. Mandø og Aarø. (Morten Priesholm LAG-koordinator.)

CASE 7: AARØ

SAMARBEJDE SOM STRATEGI

Årø er et eksempel på, at man ved samarbejde og åbenhed på øen kan arbejde med begrebet arealanvendelse. Her arbejder man både med mere natur, bosætning og adgang til det åbne land via stier. <https://aaro.dk/ny-udviklingsplan/> Svend Åge Hansen fra Årø fortæller videre at:

Årø er et eksempel på en mindre ø, hvor landmændenes alder stiger og man trods megen aktivitet på fødevarerområdet, med både bryggeri, vinproduktion og madsteder, må sige, at landbruget er under afvikling. Det meste jord bliver nu drevet af én landmand. Der har tidligere været noget humledyrkning på øen, så det kunne være en mulighed for en alternativ afgrøde, men indtil videre har ingen udvist interesse i at lave alternative afgrøder.

På øen frygter man, at når gårdene/ jorden på et tidspunkt skal afhændes, at jorden så bliver solgt til en landmand uden for øen og bliver braklagt, hvilket ikke giver det samme natur-/kulturbidrag, som bølgende kornmarker, blomstrende raps eller græssende dyr.

Øen selv er meget aktive i dens egen udvikling og er lige nu i gang med en ny visionsplan for øen. Erhvervsaktiviteterne på øen er rettet mod turister og der er derfor stor interesse i at sikre gode naturoplevelser. Blandt andet ønsker man at lave hul i diget for at øge naturindholdet. For at gøre dette må man samarbejde med de nuværende 3 jordejere, og finde en måde at købe jord/kompensere for det landbrugsmæssige tab.

Man arbejder tæt sammen med kommunen, også for at få mulighed for at lave nye byggegrunde, hvor man nu er begrænset til bynære områder, ligesom ønsket om stier fra havnen til naturområderne bliver bremset af Natura 2000 restriktioner selvom kommunen er positiv.

Det fører igen til ønsket om at blive friø, hvor nogle restriktioner kan løftes, hvis det gavner helheden.

Del 3: Konklusion

3.1. Styrker og svagheder, muligheder og udfordringer

SWOT	Landbrug som erhverv	Natur og landbrug	Landbokultur	Bosætning og landbrug	Turisme og fødevarerproduktion
Styrker	Landbruget er et rodfæstet erhverv på de danske småøer, som stadig har betydning. Det er med til at fastholde øernes identitet bl.a. via det visuelle indtryk af dyrkede marker, græssende dyr indrammet af levende hegn og levende landbrugsbedrifter.	Et varieret landbrug med græssende dyr, kan understøtte den natur, der søges bevaret gennem Natura 2000 og sikre forskellig biodiversitet i forskellige landskabstyper fx levende hegn, afgræssede enge.	På øerne findes stadig en del af den gamle landbrugskultur, med nærhed, engagement og gensidig hjælp. Som er tiltrækkende for nytillflyttere (og værdsat af dem, der har boet på øerne altid!)	Fred og ro, ejendomme, der tiltrækker ressourcerstærke iværksættere og/eller beboere, der ønsker at være deltidslændmænd, uden nødvendigvis, at skulle have deres udkomme fra jorden.	Mange menneskers veneration for og nysgerrighed overfor øerne.
Svagheder	Ø-landbruget er under pres fordi det traditionelle landbrug ikke kan vokse og dermed drives ligeså rationelt som landbruget på fastlandet. Der er større omkostninger pga. færger. I en generationsskiftesammenhæng kan det være svært at finde yngre til at overtage bedrifterne. På en del øer vinder fjerneje frem. Fastlands-lændmænd har en konkurrencemæssig fordel i at overtage god dyrkningsjord til samdyrkning med fastlands-landbruget.	Et intensivt drevet landbrug giver færre naturmuligheder, pesticider, for megen kvælstof fra gødning og en drift, der minimerer plads til hegn, grøftekanter og andre biodiversitets-pletter.	Landbrugets rolle forandrer sig. Landbruget kan blive fjernere og måske mindre engageret, når der bliver færre lændmænd, eller jorden drives som fjerneje. Ny beboere på øerne kommer med et andet syn og andre ønsker til landbruget.	Konkurrence fra opkøb til udvidelse af større landbrug, fjerneje og fritidshuse.	Mangel på udbud af lokale fødevarer, hvor turisten kan lægge penge.
Muligheder	Med øernes specielle klima, branding-værdien der ligger i øens afgrænsethed og danskernes veneration for øer, eventuelt koblet med turismerettet produktion, er der muligheder for at have heltidserhverv, knyttet til en landbrugs- og fødevarerproduktion, som ikke på samme måde er knyttet til at udvide arealet.	Naturnær dyrkning, hvor støttemuligheder optimeres for at kompensere økonomisk. Samarbejde mellem lændmænd og biologer.	At omfavne nye måder at drive fødevarerproduktion på, lokal produktion og fælles projekter der rummer både landbrug og natur.	At skabe sammenhæng mellem det gode liv/den gode ø, hvor der rent faktisk er mulighed for kontakt mellem land og "by", fælles gavn af lokale fødevarer og stolthed over ø-produkter.	Erhvervs muligheder i mikro-turisme, turismeorienterede fødevarerproduktioner og samarbejde med lokale spisesteder.
Udfordringer	At finde de rette mennesker, finansiering og rent faktisk få en sådan produktion op at stå så den også er økonomisk bæredygtig.	Det kan være svært at få økonomi i afgræsning af naturarealer selv på trods af støtteordninger. Det kræver en anden tilgang til det at være lændmand	At finde en ny fælles kultur og syn på arealforvaltningen på øerne, der tilgodeser både erhverv, natur og fritidsinteresser.	At have de rigtige ejendomme/købere (match) på det rigtige tidspunkt. Finansiering især for yngre jordbrugere.	At finde skala og timing, så der rent faktisk er produkter klar og sæsonen er lang nok til at det giver en reel indkomst og et stabilt udbud.

3.2. Konklusion

Landbruget fylder stadig meget på de danske småøer. Det er den store arealforvalter, som også er en vigtig brik i de forskellige typer naturbeskyttelse store områder på øerne er omfattet af. Der er stadig heltidslandbrug, der enten med traditionel drift, med videreforarbejdning af gårdens produkter eller med dyrkning og salg af et stort udvalg af lokale produkter ofte kombineret med salg til turister, fastholder og skaber arbejdspladser.

Der er også mange deltidsbrug, der stadig har en erhvervsmæssig landbrugsproduktion, men kombineret med andre indtægter. Deltidsbrugene har ofte direkte salg og er dermed med til at skabe liv og muligheder for at købe lokale varer for turister og fastboende

En hel del landbrug må betegnes som naturbrug og fritidslandbrug, på den måde at de ikke genererer overskud og dermed ikke kan betegnes som erhverv. Til gengæld kan de være med til at tiltrække nye beboere til øerne, som kommer med anden indtægt end landbrugsindtægten.

En voksende del af øernes landbrugsareal, bliver drevet som fjerneje. Nogle steder fordi det ikke lykkedes at engagere ejere/forpagtere af jorden, som vil bosætte sig helårs på øen, andre steder fordi fastlandslandmænd i konkurrence med øens landmænd opkøber eller forpagter og driver reel landbrugsjord på øerne, på trods af den barriere færgen udgør. Ændringer i landbrugsloven er med til at skubbe til denne bekymrende udvikling, men det lader også til, at der er andre konkurrencemæssige fordele, for landmænd fra fastlandet, der driver jord på øerne, det ikke har været muligt at afdække i denne rapport.

Hovedparten af øernes beboere ser landbruget som en vigtig del af øernes identitet, og selvom den måde mange tænker og ønsker landbrug på skifter, efterhånden som generationerne skifter og flere med rod i byen flytter til øerne. Aktive landmænd eller naturforvaltere er også væsentlige for at sikre de vigtige naturområder, der ofte

har brug for ekstensiv afgræsning for at sikre naturindholdet. Her bliver støtteordninger, arealomfordelinger og samarbejde mellem biologer og landmænd afgørende.

Der er ingen tvivl om, at der er potentiale i specialprodukter med udgangspunkt i øernes specielle klima og fortælling, lokale produkter solgt på øen og turismeorienterede fødevareprojekter. Den type projekter giver synergi på øer, hvor flere lever af turismen. Der findes en del gode og vedholdende projekter på småøerne, men det virker som om potentialet ikke realiseres helt. Nogle steder har man trods gode viljer svært ved at finde nye bosiddende ejere til de mindre landbrug andre steder er det svært at finde egnede (også prismæssigt) dyrkningsarealer.

Når generationsskifte kræver nye hænder, er det ikke nødvendigvis de helt unge, der er de mest oplagte. Selvom der er et væsentligt potentiale i familie-generationsskifter, er der også et potentiale for nye ejere i livsstilsfødevareiværksættere, mennesker med en drøm om et aktivt deltidslandbrug, eller mennesker med drømmen om at forvalte et areal med fokus på natur. At nå disse bør være en vedholdende og integreret del af bosætningsarbejdet både på den enkelte ø og på tværs af øerne.

Det er vigtigt at fastholde et levende landbrug, drevet af mennesker bosiddende på øen, når øerne skal overleve som helårssamfund. Det kræver at landbruget udvikler sig og finder sin ramme indenfor de begrænsninger og muligheder den enkelte ø giver. Øens afgrænsning er en udfordring, men giver også muligheder. Færgen er en vigtig brik i at servicere landbruget både i forhold til fragt fra øen og til øen - også i turistsæsonen. Med en vigtig biodiversitets- og klimadagsorden er det vigtigt at ø-landbrugene finder fremtidsrettede og innovative løsninger, så de fortsat kan være et vigtigt fundament for øernes heltidsliv. Herunder at de kan spille en aktiv rolle som natur- og landskabsforvaltere

Del 4: Anbefalinger

ANBEFALINGER TIL POLITISK (OG ANDEN) INDSATS

På baggrund af undersøgelsen gives her anbefalinger til det videre politiske arbejde i Sammenlutningen af Danske Småøer og arbejdet lokalt på de enkelte øer for at sikre rammevilkår og gode muligheder for fortsat at bevare et landbrugerhverv på øerne:

Meromkostninger for ø-landbrug

Landbrugsundersøgelsen viser, at der stadig er væsentlige meromkostninger ved at drive landbrug på en af de danske småøer. Ødelæggelser fra de mange gæs, øgede omkostninger i forbindelse med at transportere såsæd mm til øen og afgrøder fra øen, øgede omkostninger ved besøg af montører, dyrlæge mm betyder at ø-landmændene har større omkostninger, der absolut berettiger til ø-støtten.

1) *Det anbefales at fastholde ø-støtten og fjerne grænsen på 100 ha for fastboende ø-landmænd.*

Udfordringer ved øget fjernveje

Rapporten viser at mere og mere jord på øerne bliver drevet som fjernveje, dvs. af landmænd der ikke er bosat på øerne. På trods af færgbarrieren ser det ud til, at der er en konkurrencefordel for landmænd, der har deres basislandbrug på fastlandet, ift. at drive jord ved siden af på øerne. Denne rapport har ikke haft mulighed for at gå dybere ned i årsager og konsekvenser omkring fjernveje, men der er ingen tvivl om at det vil påvirke udviklingen på øerne negativt, hvis det fortsætter i samme retning.

2) *Det anbefales at se yderligere på, hvorfor fjernvejebrak og fjernveddrift af reel landbrugsjord vinder så meget frem på småøerne. Hvordan kan fastboende landmænd på øerne sikres lige konkurrencevilkår og muligheder for at købe og drive jord på den ø, hvor deres landbrug er og hvordan sikres mulighederne for en ny generation af fastboende landmænd.*

Landbrugsloven

I den ny landbrugslov findes ikke længere mulighed for fortrinsstilling til suppleringsjord fra en nærværd liggende ejendom. Hvis den fandtes, ville

man kunne sikre aktive landbrug på øerne en mulighed for at udvide uden unfair konkurrence.

3) *Det anbefales at man i landbrugsloven genindfører muligheden for fortrinsret til suppleringsjord på øen for de 27 danske småøer.*

Når ejendommene bliver større og lagt sammen, bliver boligen ofte skilt fra. Det gør det sværere at dele ejendommene igen, hvis muligheden for at få flere mindre aktive landbrug bliver aktuel.

4) *Det anbefales at sikre muligheder for en fleksibel forvaltning af reglerne, så det bliver simpelt at dele større ejendomme igen, eller udstykke en ny mindre ejendom, med en forståelse af, at der på øerne også kan være erhvervsmæssig drift på en mindre ejendom.*

Klimatiltag

Den aktuelle klimadagsorden er også vigtig for øerne. I forbindelse med aftalen om en grøn omstilling af dansk landbrug vil der etableres tilskud til dyrkning af nye typer afgrøder, grønne teknologier mm. i landbruget.

5) *Det anbefales at man, efterhånden som aftalen om grøn omstilling af dansk landbrug udmøntes, arbejder for at tiltagene i aftalen også kan bruges af den type mindre landbrug og fødevarereproducerende, der findes på de danske småøer.*

Afgræsning af naturarealer

Store arealer på nogle øer ejes af Naturstyrelsen og andre fonde. Her er det vigtigt for den naturnære drift at have dyr til at afgræsse arealerne. Det må være i alles interesse, at det så vidt muligt er lokale landmænd, der afgræsser disse arealer. De har stort lokalkendskab og har let ved at komme til at holde opsyn med deres dyr. Disse områder er også en vigtig del af de lokale landmænds mulighed for at opretholde deres erhverv på øen, og det kan være svært at finde alternativ jord, hvis man mister en naturforpagtning.

6) *Det anbefales at man, når sådanne områder sættes i udbud, gør det på en måde, så man tilgodeser samarbejdet med lokale landmænd, både i forhold til hvilke landmænd, der får*

forpagtningerne og i forhold til hvordan og hvor ofte de udbydes til forpagtning.

Netværkssamarbejde

Der er et behov for at understøtte udviklingen af mere multifunktionelt landbrug og fødevarerproduktion herunder samarbejde mellem lokale producenter og spisesteder. Ligesom der kan være behov for fagspecifikke temadage for øboere med interesse i naturforvaltning eller andre temaer der er relevante i en landbrugssammenhæng. Et fysisk møde kan følges op med online fora, hvis der er interesse derfor.

7) *Det anbefales at Sammenslutningen af Danske Småøer, gerne i samarbejde med forskellige fødevarerproducenter og landmænd, arrangerer spændende og fagligt informative netværksmøder for branchen.*

- at der til disse dage inviteres bredt, så man kan tiltrække eventuelle potentielle iværksættere også nogle, som ikke er etableret med produktion på øerne endnu fx invitationer til iværksætter miljøer.

8) *Det anbefales desuden at man arbejder for at igangsætte forløb, der kan klæde avlere og spisesteder på til et samarbejde med udgangspunkt i lokalt producerede fødevarer og mikroturisme. Fx i samarbejde med det gastronomiske rejsehold og eller Økologisk Landsforenings foodservice afdeling*

Lokalt på den enkelte ø:

Færgen og landbrugserhvervet

Færgen er afgørende også for landbruget som erhverv og det er derfor vigtigt, at den imødekommer de behov der er for landbruget, så godt som muligt. Øernes fødevarerproducenter, som fx leverer specialvarer ud af øen, har også behov for at færgen kan håndtere denne varestrøm.

9) *Det anbefales at der løbende arbejdes med færgen og dens betjening af de erhvervsdrivende, herunder landmænd og fødevarerproducenter. Herunder også håndtering af gods til og fra øen.*

Dialog om arealanvendelse

Rapporten beskriver forskellige igangværende tiltag, hvor der er et samarbejde mellem forskellige interesser på øerne for hvordan man kan tilgå arealforvaltning på en måde, der tilgodeser de mange interesser. Både helt lokalt via beboerforeningen eller mere overordnet via forskellige typer multifunktionel jordfordeling⁵¹.

10) *Det anbefales at man i beboerforeningerne inviterer til en bred og åben dialog om arealanvendelse i en handlingsplan proces, der inkluderer fortsat mulighed for landbrugsdrift, øget naturindhold, helårs fritidsanvendelse ikke kun for turisterne (jagt, sejlads, stier, udsigtspunkter) mm.*

Der er andre muligheder for samlet udvikling af en hel ø. Bl.a. kunne der være større fonde, der har midler og som kunne være interesserede i at gå ind et samarbejde om at udvikle en hel ø. Det gælder også i forhold til tanker om at profilere en samlet ø omkring fødevarerprojekter, eller en fælles turismestrategi.

Landbruget og bosætningsstrategierne

Som beskrevet i rapporten er der en kobling mellem tiltrækning af nye beboere med interesser i fødevarerproduktion i forskellig skala og muligheden for at etablere sig på øerne. På nogle øer savnes yngre kræfter til at overtage gårde på vej til salg, på andre øer savnes ejendomme til interesserede.

11) *Det anbefales at man i bosætningsstrategierne husker de bredere muligheder for at tiltrække landbrugs- og fødevarerinteresserede tilflyttere. Fortællinger om spændende fødevarerprojekter på øerne kan både inspirere tilflyttere, og promovere øernes produkter og øerne som et spændende sted at besøge. Endvidere er det vigtigt at huske potentialerne for arbejdspladser og tilflytning koblet til landbrugets følgeerhverv.*

12) *Det anbefales at man på den enkelte ø, ser nærmere på de beskrevne muligheder for selv at forme et selskab til at opkøbe potentielle ejendomme, eller aktivt søge at koble yngre interesserede tilflyttere med Den Økologiske Jordbrugsfond eller andre.*

⁵¹ Vær opmærksom på at der er et udkald til multifunktionel jordfordeling i september 2022, måske det sidste. https://lbst.dk/nyheder/nyhed/nyhed/multifunktionel-jordfordeling-er-godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-naa-at-vaere-med/?utm_campaign=multifunktionel-jordfordeling-er-godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-n-at-vre-med&utm_medium=email

[godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-naa-at-vaere-med/?utm_campaign=multifunktionel-jordfordeling-er-godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-n-at-vre-med&utm_medium=email](https://lbst.dk/nyheder/nyhed/nyhed/multifunktionel-jordfordeling-er-godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-naa-at-vaere-med/?utm_campaign=multifunktionel-jordfordeling-er-godt-i-gang-rundt-om-i-landet-og-du-kan-stadig-n-at-vre-med&utm_medium=email)

Sammendrag af afsluttende konference

Projektet "Landbrug på småøerne – nu og i fremtiden" blev afsluttet med en online konference den 14. juni 2022, hvor fagfolk, øboere og landmænd diskuterede undersøgelsens resultater og gav deres perspektiv på de fremadrettede udsigter for erhvervet på småøerne. Debatten var præget af både optimisme og opfordring til politisk kamp.

Hvordan ser landbruget på de små danske øer anno 2022 ud? Ja, for første gang er det muligt at svare mere præcist og velunderbygget på det spørgsmål takket være undersøgelsen "Landbrug på småøerne – nu og i fremtiden", der har kortlagt småøernes landbrug og belyst betydningen for udviklingen af de 27 små øer, der er medlem af Sæmslutningen af Danske Småøer.

Tirsdag den 14. juni 2022 blev undersøgelsens resultater så præsenteret for første gang ved en online konference, hvor deltagere fra en række øer tog del i debat og refleksion.

32 lyttede med, da den ene af rapportens forfattere, Mette Stjernholm Meldgaard, som udover at være cand. oec. også er frugtavlser på Strynø, gav en kort status på erhvervet med udgangspunkt i undersøgelsens helt nye resultater.

- Vi kan sige, at der drives landbrug på hovedparten af arealet på de danske småøer, forklarede Mette Stjernholm Meldgaard, der også fortalte, hvordan undersøgelsen viser, at der på øerne er flere mindre bedrifter end på fastlandet, flere er økologiske og der dyrkes mere græs og mindre korn end på den anden side af vandet. Udover disse overordnede linjer er det dog svært at finde tydelige mønstre.

- Der er stor forskel på øerne. I starten havde jeg en idé om, at vi kunne gruppere øerne, så vi havde nogle ens klumper, som vi kunne se på, men tendenserne går på kryds og tværs, fastslog Mette Stjernholm Meldgaard og pegede bl.a. på, at der på nogle øer er kamp om landbrugsjorden, mens det på andre er svært at finde nye kræfter, der vil overtage den.

Landmænd på langdistance

Landmændenes indflydelse på øernes natur, kultur, identitet, beskæftigelse og turisme er kolossal, og de er – ligesom deres kolleger i resten af landet – under både udvikling og afvikling. Blandt andet viser undersøgelsen, at øernes

landbrugsjord i stigende grad opkøbes af landmænd på fastlandet, såkaldt "fjerneje", og netop den tendens var en af de største overraskelser i arbejdet med undersøgelsen, forklarede Mette Stjernholm Meldgaard.

- Og hvis man taler om, at man ønsker helårserhverv med landmænd bosiddende på øerne, så er det selvfølgelig en udfordring, påpegede hun.

En iagttagelse, der senere i debatten blev uddybet af flere af konferencens deltagere, som udtrykte bekymring for udviklingen.

- Efter at du samlede data ind til rapporten, er ikke mindre end tre ejendomme blevet solgt til to spekulanter, og de driver priserne op, så der ikke er nogen af de lokale landmænd, der kan være med. Hvad pokker gør man ved det? Lød det fra en ølandmand, der påpegede, at der jo ikke var hjælp at hente i lovgivningen.

Faktum er nemlig, at en landmand på fastlandet med mere jord og større kapital let kan købe store arealer på øen op, og derefter nøjes med at sejle traktoren over til øen en gang imellem. Godt nok er der bopælspligt i landbrugsbygninger, men der er intet i vejen for, at han kan leje dem ud til andre.

- Det er en udvikling, som jeg frygter kommer til at gå meget hurtigt, og det kunne være interessant i det mindste at følge den for så at diskutere, om man skal gøre et eller andet, pointerede en fødevareproducent, mens en tredje deltager gjorde opmærksom på, at den landbrugsjord, der fremgik som fjerneje i undersøgelsen, når det vedrørte den ø, han boede på, var ejet af Skov- og Naturstyrelsen.

- Og dem så vi jo gerne, at de kom til at eje mere på sigt, fastslog han.

En fjerde deltager pointerede, at det jo i sidste ende også var sælgernes ansvar, hvem der blev den næste ejer af øens landbrug.

- For ellers er det dem, der vil byde mest, som typisk får det, sagde han.

Mange potentialer

Mette Stjernholm Meldgaard ridsede også en række andre tendenser og problemstillinger op. Fx den kendsgerning at det er dyrere at drive landbrug på en lille ø, fordi der er

ekstraomkostninger forbundet med bl.a. transport, og så viser undersøgelsen også, at det er svært at få solgt – især de mindre bedrifter – til nye og yngre kræfter.

Men rapporten giver også – især qua sine cases – inspiration til nye måder at drive landbrug på, fremhævede Mette Stjernholm Meldgaard og pegede på, at det fx er oplagt at tænke landbrug ind som en del af øens bosætningsindsats. Gårdene kan være attraktive boliger, der kan bruges til specialproduktion eller drives som deltidslandbrug eller ren naturforvaltning, fortalte hun og pegede også på mulighederne for i højere grad at koble småøernes landbrug til turismen.

Fx viser tilbagemeldingerne fra øernes spisesteder, at turisterne rigtig gerne vil købe lokalt producerede fødevarer, og fødevarerproduktion er derfor et oplagt potentiale.

Ønske om særstatus

På baggrund af undersøgelsens resultater giver forfatterne en række anbefalinger i den afsluttende rapport. De opfordrer bl.a. til at fastholde ø-støtten og fjerne grænsen på 100 hektar for fastboende ø-landmænd, at undersøge fjerneje-driften nærmere og genindføre muligheden for fortrinsret til suppleringsjord på øen i landbrugsloven.

Blandt deltagerne i konferencen var der bred enighed om, at det var vigtige ting, som blev påpeget i anbefalingerne.

- Hvordan har I tænkt, at rapporten skal bruges? Ville en øbo vide, og Mette Stjernholm Meldgaard fortalte, at en del af anbefalingerne i første omgang kan fungere som et udgangspunkt for Sammenslutningen af Danske Småøers politiske arbejde.

Netop et velunderbygget udgangspunkt er afgørende, hvis man vil opnå ørenlyd politisk, bekræftede seniorkonsulent i forsknings- og udviklingsorganisation SEGES, Karen Jørgensen, der har deltaget i følgegruppen omkring undersøgelsen.

- Rapporten er et udgangspunkt, som man kan lægge rundt omkring på skrivebordene i både kommuner og i staten for at påpege de problemer, som man løber ind i, når man er beboer på øerne. Jeg tror, der er rigtig, rigtig mange, som ikke kender til situationen – og slet ikke, når vi går på Slotsholmen, sagde Karen Jørgensen og påpegede, at der, som situationen er i dag, mangler et politisk forbindelsesled mellem bl.a.

Kystdirektorat, naturbeskyttelsesmyndighederne og Kulturarvsstyrelse, der mangler viden om landbruget på småøerne.

- Og jeg er overbevist om, at hvis I skal videre, så skal det være lokalt folkevalgte politikere, som skal tages ind i det her, sagde hun og påpegede muligheden for at opnå en særlig status i lovgivningen.

- Jeg ved godt, at det er utopi, men man kunne godt begynde at arbejde på, at de 27 småøer skulle have en særstilling – altså en særlov, foreslog hun.

Begrænsning som en styrke

Flere konferencedeltagere var enige i ønsket om at opnå en særstatus på grund af øernes helt specielle forhold, der fx ikke giver landmanden mulighed for at købe jord andre steder.

Men i stedet for blot at beklage de særlige begrænsninger, der ligger i at være omgivet af vand og have et landbrug, der består af bedrifter, som typisk er langt mindre end dem på fastlandet, pegede flere deltagere i den afsluttende debat på, at disse forhold kunne vendes til en styrke. Øernes landbrug repræsenterer nemlig en langt større diversitet, end den de konventionelle landbrug typisk kan fremvise. Og netop diversitet er afgørende for bl.a. bæredygtighed, påpegede en af deltagerne, der foreslog at gøre småøerne til et foregangseksempel på, hvordan landbrug kan udvikle sig fremadrettet:

- Der er et potentiale til at udfolde det på nye måder, som kunne være interessante for fremtidens Danmark. Vi trænger til at ryste nogle dyner og gå nogle nye veje, pointerede hun.

En anden deltager bakkede op om det synspunkt, fordi øernes mindre landbrug giver mulighed for at eksperimentere og forfølge nye ideer.

- Vi halter bagefter strukturudviklingen, og det skal vi se som et aktiv, og det skal vi forsøge – politisk – at holde fast i, for det giver nogle muligheder, forklarede han og uddybede:

- Her har vi i virkeligheden laboratoriet for fremtidens mere bæredygtige fødevarerproduktioner, og derfor skal det bevares, sagde han og opfordrede samtidig til at skabe en "hype" omkring småøernes landbrug og indsamle gode eksempler, som fx kunne præsenteres på landbrugsskoler for at skabe en forståelse for – også blandt de nye generationer, at der findes noget helt særligt

og værdifuldt på øerne.
- De skal ikke bare overleve. De kan faktisk bidrage til den omstilling, der skal ske. Og hvis ikke vi begynder at definere os som nogen, der vil være med til at bidrage til den omstilling, ja så kan det i virkeligheden være lige meget, om vi overlever eller ej, fastslog han.

Afslutningsvis takkede Dorthe Winther, der har været en del af projektet som formand for Sammenslutningen af Danske Småøer, for diskussionslysten.

- Tak for mange fine indspark. Jeg synes virkelig, der har været fokus på, hvad der skal ske med landbruget på de små øer, sagde hun.

I forbindelse med Sammenslutningen af Danske Småøers repræsentantskabsmøde i november 2022 beslutter ø-repræsentanterne, hvordan organisationen skal arbejde videre med rapportens anbefalinger.

Referent fra konferencen: Lene Terkelsen, journalist